

FALERISTIČKA ANALIZA ZBIRKE IVE JURIŠE (HR-HDA-1989)

Horvat, Mislav

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:552995>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

Mislav Horvat

FALERISTIČKA ANALIZA ZBIRKE IVE JURIŠE (HR-HDA-1989)

Diplomski rad

Mentor: dr.sc. Tomislav Galović, izv. prof.

Zagreb, rujan 2021.

SADRŽAJ

UVOD	1
Tema i istraživačko pitanje	1
Nomenklatura i terminologija	1
Izvori i literatura	3
Struktura i metodologija	4
ODLIKOVANJA	6
AUSTRIJA	8
Orden Željezne krune	8
Vojni križ za zasluge	14
Vojna medalja za zasluge	19
Jubilarni križ iz 1908. godine	25
SRBIJA.....	28
Orden svetog Save.....	28
FRANCUSKA.....	36
Orden Legije časti	36
Orden crne zvijezde.....	41
NJEMAČKA	45
Orden željeznog križa.....	45
BAVARSKA.....	49
Bavarski orden za vojne zasluge	49
BUGARSKA.....	53
Bugarski orden za vojne zasluge	53
MEDALJE.....	59
Medalja povodom otkrivanja Gundulićeva spomenika.....	59
Medalja povodom otvorenja Hrvatskog zemaljskog kazališta.....	62
Medalja povodom Poljoprivredne i šumarske izložbe u Beču	65

Medalja dr. Vladko Maček za postradale u poplavi.....	67
Medalja general feldmaršala Paula von Hindenburga.....	70
Medalja povodom tridesete godišnjice cesta u Hrvatskoj	72
ZAKLJUČAK	74
SAŽETAK.....	76
SUMMARY	77
BIBLIOGRAFIJA	78

UVOD

Tema i istraživačko pitanje

Predmet istraživanja rada je zbirka odlikovanja Ive Juriše iz Hrvatskog državnog arhiva te se kroz falerističku analizu pokušalo dati odgovori na neka od istraživačkih pitanja koja su bila postavljena u radu. Istraživanje u radu najvećim dijelom se tiče disciplina i znanja iz redova pomoćnih povijesnih znanosti, odnosno faleristike. Prilikom falerističke analize ordena ili medalje najprije treba odgovoriti na pitanje o kojem se točno odlikovanju radi. Treba odrediti njegov točan naziv. Ako se to specifično odlikovanje dodjeljuje u nekoliko stupnjeva treba identificirati o kojem se stupnju ordena ili medalje radi. Slijedi pitanje datacije, odnosno pokušaj identificiranja vremena u kojem je odlikovanje nastalo. Kroz falerističku analizu te uz pomoć poznavanja različitih tipova pojedinih odlikovanja kroz povijest i kroz komparaciju s drugim odlikovanjima koja su opisana i obrađena u referentnoj literaturi, moguće je nekad približno, a nekad točno odrediti vrijeme nastanka medalje ili ordena. Također, postavlja se i pitanje imena kreatora dotičnog odlikovanja, odnosno ime mjesta i radionice u kojoj je odlikovanje nastalo. Neka odlikovanja imaju na sebi znakove koji upućuju na njihove tvorce te se pomoću njih, ako se mogu iščitati, saznaju informacije o njihovom sastavu i tvorcu. Konačno, postavlja se pitanje vrijednosti i specifičnosti same zbirke te kompariranje zbirke s drugim zbirkama koje su nastajale u sličnom kontekstu i koje su opisane i objavljene. Komparacijom se mogu dobiti odgovori na pitanja o preferencijama u sakupljanju odlikovanja prisutnih i dostupnih na hrvatskom povijesnom prostoru te koliko su zastupljena odlikovanja pojedinih država česta, odnosno rijetka, u jednoj ili drugoj zbirci.

Nomenklatura i terminologija

Naslov rada formuliran je kako bi se iz njega mogli iščitati cilj, tema i namjena rada. Temelj istraživanja ovog rada predstavlja gradivo iz Hrvatskog državnog arhiva pod signaturom HR-HDA-1989. ZBIRKA ORDENJA i klasifikacijom L.1.10.. Arhivski popis ovog gradiva napravljen je 2017. godine te nosi naziv Arhivski popis HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA. U falerističkoj nomenklaturi postoji jasna razlika između pojmova odlikovanja, ordena i medalja. Pojam odlikovanja ili odličja odnosi se na sve vidljive znakove priznanja, najčešće za zasluge u vojnoj ili civilnoj službi, koje podjeljuju vrhovne državne vlasti. Odlikovanja, odnosno odličja, se dijele na dvije osnovne skupine, na ordene i na medalje. Kako se ova zbirka ne sastoji samo od ordena, već se u njoj nalaze i medalje, spomen-medalje te drugi

dijelovi ordenskih znakova, poput vrpca i kutija, nije u potpunosti korektno nazvati ju samo zbirkom ordenja. Ova zbirka izdvojena je iz gradiva koje je Hrvatski državni arhiv otkupio 1977. godine od Ive Juriše pa možemo pretpostaviti kako je on, ako ne kreator, onda barem posljednji vlasnik zbirke.

Slika 1 - HR-HDA-1989. ZBIRKA ORDENJA

Ivo Juriša bio je hrvatski kazališni, filmski i televizijski glumac te prevoditelj kazališnih tekstova. Rodio se u Zagrebu 1918. godine gdje je i preminuo 1994. godine.¹ Glumio je u brojnim kazališnim djelima u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu, Narodnom kazalištu Ivana Zajca u Rijeci te u zagrebačkom kazalištu Komedija, a napose uloge u djelima Miroslava Krleže poput Gospode Glembajevih, Lede i U agoniji. Prevodio je kazališne tekstove s engleskog, talijanskog, njemačkog i francuskog jezika. Prevodio je djela Tennesseeja Williamsa, Luigija Pirandella, Ödöna von Horvátha i drugih autora.² Glumio je u filmovima i televizijskim serijama, između ostalog u seriji Kapelski kresovi iz 1976. i 1977. godine, seriji Putovanje u Vučjak iz 1986. godine, u dvodijelnom televizijskom filmu Tomo Bakran iz 1978. godine te u filmu Bravo maestro iz 1978. godine.³ Kako se kroz falerističku analizu ove zbirke nastoji doći do pojedinih odgovora na istraživačke probleme i pitanja koja će biti proučavana u

¹ Hrvatska enciklopedija, s. v. „Juriša, Ivo“.

² Hrvatski biografski leksikon, Jasna Ivančić „Juriša, Ivo“.

³ IMDb: Ratings, Reviews, and Where to Watch the Best Movies ..., s. v. „Ivo Jurisa (1918-1994)“.

ovom radu, iz svega navedenog, naslov ovog rada glasi Faleristička analiza zbirke Ive Juriše (HR-HDA-1989) / A phaleristic analysis of Ivo Juriša's collection (HR-HDA-1989).

Izvori i literatura

Materijalni povijesni izvori, odnosno odlikovanja, u radu su obrađeni uz konzultaciju relevantne literature. Jedan od kapitalnih autora koji se bavio domaćom i stranom faleristikom svakako je Boris Prister. Prister je od 1975. godine radio kao kustos u Povijesnom muzeju hrvatske, danas Hrvatski povijesni muzej, zatim kao viši kustos te kao muzejski savjetnik. U istoj instituciji vodio je Zbirku odlikovanja, najveću takvu zbirku u Republici Hrvatskoj, Zbirku medalja i plaketa te Zbirku značaka. Bio je tajnik i dopredsjednik Hrvatskog numizmatičkog društva te je samostalno i u suautorstvu objavio velik broj kataloga muzejskih zbirki, knjiga te šezdesetak znanstvenih i stručnih članaka s područja faleristike i medaljistike. Pristerova knjiga *Odlikovanja* iz 1984. godine donosi opise brojnih svjetskih ordena i medalja, daje pregled povijesnog razvoja odlikovanja od antike do modernog doba te predstavlja jedno od prvih djela koje na znanstven i korektan način donosi falerističku nomenklaturu, terminologiju te metodologiju analize i istraživanja medalja i ordena na hrvatskom jeziku. Ova knjiga predstavlja temelj falerističkoj analizi ordena i medalja iz Zbirke. Za analizu najbrojnijih austro-ugarskih medalja i ordena iz zbirke konzultiran je i Pristerov katalog *Odlikovanja Habsburške Monarhije iz Zbirke odlikovanja Veljka Malinara* iz 1991. godine u kojem su obrađeni i opisani najpoznatiji ordeni i medalje iz razdoblja Austro-Ugarske Monarhije. Između ostalih Pristerovih znanstvenih i stručnih publikacija koje su korištene u radi valja istaknuti i katalog *Odlikovanja Crne Gore, Srbije, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevine Jugoslavije) i socijalističke Jugoslavije iz Zbirke odlikovanja Veljka Malinara* iz 2000. godine koji je korišten u identificiranju i opisivanju odlikovanja Kraljevine Srbije. Dobar uvid u povijesni razvoj odlikovanja stekao se i konzultiranjem nekoliko recentnijih falerističkih publikacija od kojih su dvije najreprezentativnije svakako knjiga Pavela Cara i Tomislava Muhića *Odlikovanja Srbije i Jugoslavije: od 1859. do 1941.* te knjiga *Hrvatska odlikovanja, priznanja i medalje* objavljena u suautorstvu 2018. godine. Kako se zbirka ne sastoji samo od odlikovanja već se u njoj nalazi i određeni broj medalja i spomen-medalja koje čine zasebnu umjetničku formu odvojenu od odlikovanja, trebalo je konzultirati i numizmatičku i medaljističku literaturu. Kapitalni hrvatski autor literature vezane uz medalje i numizmatiku svakako jest numizmatičar i arheolog Ivan Mirnik čiji su radovi predstavljali polazište i temelj u istraživanju medalja ove zbirke. Korišteni se razni i katalozi muzejskih i galerijskih zbirki i izložbi u izdanju Hrvatskog povijesnog

muzeja, Arheološkog muzeja u Zagrebu, Moderne galerije, Vojnog muzeja u Beogradu, Istorijskog arhiva Beograda, Muzeja Slavonije, Muzeja grada Splita, Gliptoteke HAZU. U radu su korištena i druga relevantna historiografska djela te drugi znanstveni i stručni članci i knjige iz područja faleristike, numizmatike i medaljistike te enciklopedijski članci i relevantna i provjerena građa s interneta.

Slika 2 - HR-HDA-1989. ZBIRKA ORDENJA

Struktura i metodologija

Rad je strukturiran u nekoliko dijelova. U uvodnom dijelu predstavljeni su tema i istraživačka pitanja rada te je dan pregled izvora i literature, a predstavljena je i metodologija falerističkog istraživanja i analize. Na početku središnjeg dijela rada predstavljeni su povijesni razvoj odlikovanja i temeljni pojmovi vezani uz odlikovanja. Središnji dio rada podijeljen je s obzirom na sama odlikovanja i medalje, a sadržava falerističke i medaljističke analize i obradu zbirke koja je napravljena u skladu s normama i principima relevantne falerističke i medaljističke literature. Nakon identifikacije i imenovanja odlikovanja dan je povijesni kontekst u kojem je opisan osnutak odlikovanja te se navodi tko je i na koji način dodjeljivao pojedino odlikovanje i za što se ono dodjeljivalo. Slijedi faleristička obrada svih dijelova ordenskog znaka, uključujući i kutiju i vrpcu, ako ih ima, te opisivanje aversa i reversa samog odlikovanja. Navode se i posebne karakteristika odlikovanja poput dimenzija i stanja u kojem se odlikovanje nalazi. Nakon toga pokušalo se utvrditi što točnije vrijeme izrade odlikovanja te se pokušalo utvrditi porijeklo i kreator odlikovanja, odnosno radionica i mjesto u kojem je odlikovanje napravljeno. Isto je napravljeno i za medalje. U zaključku su još jednom prikazani

rezultati falerističke i medaljističke analize cjelokupne zbirke te je napravljen konačni sud o zbirci.

Svakom pojedinom odlikovanju i medalji moralo se pristupiti na poseban istraživački način. U zbirci se nalaze poznata strana odlikovanja poput francuske Legije časti ili njemačkog Željeznog križa koji su iznimno popularni i poznati te su obrađivani i opisivani te njihova analiza nije predstavljali veću zapreku tijekom rada. S druge strane, u zbirci se nalaze i odlikovanja koja nisu toliko poznata i specifična za hrvatski povijesni prostor, poput bavarskih ili bugarskih odlikovanja, te je njihova analiza predstavljala stanoviti izazov. Isto je vrijedilo i za neke medalje za čiju je analizu izostala relevantna literatura ili referentne informacije. Zbirka se ne sastoji samo od odlikovanja, odnosno ordena, medalja i spomen-medalja. Mali dio zbirke čine razni predmeti, odnosno tri bedža, ti para dugmadi, te jedna doze za cigarete i metalna kutije za šibice koje najvjerojatnije potječu iz razdoblja Prvog svjetskog rata. Ove predmeti nisu analizirani i predstavljeni jer izlaze iz istraživačkog područja na koje je fokusiran ovaj rad.

ODLIKOVANJA

Falerisitka predstavlja disciplinu koja se bavi proučavanjem odlikovanja, odnosno ordena i medalja, a svrstava se u pomoćne povijesne znanosti. Proučava nastanak, evoluciju i ikonografsko-tipološke elemente odlikovanja. Kreator naziva faleristika je češki autor i sakupljač Oldrich Pilc, a riječ korijene vuče od rimskog pojma „phalerae“ kojeg su Rimljani preuzeli od Grka, a označavao je nakit na prsima koji se nosio kao vojničko odlikovanje. Odlikovanja svoje korijene vuku još od prapovijesti kada su se plemenski vođe i uspješni lovci kitili trofejima poput zubi, kandža, perja i krzna. Rimsko Carstvo je na vrhuncu svoga uspona tijekom 1. stoljeća ustanovilo sustav odlikovanja za vojne zasluge. Zaslužni pojedinci su nagrađivani narukvicama, ogrlicama, medaljonima i vijencima. Falere su rimski vojnici nosili na prsima, a isticale su ih i nagrađene centurije, manipule, kohorte i legije. Izrađivale su se od metala, a na njima su se najčešće prikazivale glava Meduze Gorgone, glave bogova Marsa, Jupitera, Minerve te lavlje glave i glave sfinge. Višu kategoriju odlikovanja u starom Rimu predstavljali su vijenci koji su se dodjeljivali za razne vojne zasluge, a najviše rimsko odlikovanje bio je trijumf.⁴

Povijest odlikovanja u današnjem smislu počinje s formiranjem vjerskih viteških redova tijekom srednjeg vijeka. Najstariji redovi poput Ivanovaca i Templara osnovani su u 11. i 12. stoljeću kao organizacije sa strogim pravilima i vrlo složenom hijerarhijom koju su činili veliki magistar, veliki priori i komanderi, a red je bio podijeljen na vitezove, svećenike i služecu braću. Veliki priori nosili su različite nazive ovisno o funkciji koju su obnašali. Tako je Marshal bio vrhovni zapovjednik vojske, Grand Commandeur je upravljao zemljišnim posjedima reda dok je Grand Chancellor vršio dužnost rizničara i upravitelja financija. Niži stupanj u hijerarhiji reda predstavljali su komanderi ili komturi koji su upravljali većim posjedima. Ova nomenklatura inspirirala je nazive činova i stupnjeva kasnijih svjetovnih redova za zasluge. Pripadnici reda nosili su ordenske znakove i ornat reda, ne zato što su bili odlikovani, nego zato da bi pokazali svoju pripadnost redu.⁵

⁴ Veljko Malinar, Boris Prister, „Uvod u nauku o odlikovanjima.“ *Numizmatičke vijesti* vol. 29, br. 40 (1986), 95, 96.

⁵ Stjepan Adanić, Krešimir Kašpar, Boris Prister, Ivan Ružić, *Hrvatska odlikovanja* (Zagreb: Narodne novine, 1996), 16, 17.

Europski vladari tijekom 14. i 15. stoljeća osnivaju viteške redove organizirane kao ekskluzivno aristokratsko društvo s ograničenim brojem jednakih vitezova s vladarom na čelu, a najstariji takvi redovi su engleski Red podvezice i Red Kupačila, savojski Red Navještenja te Red zlatnog runa. Viteški vladarski redovi više su se približili odlikovanjima u današnjem smislu jer se pojedincu iskazivala velika čast primanjem u red. Propadanjem vazalnog sustava i pojavom stajaće vojske u 17. stoljeću vladari su se uz vojsku i vojne zapovjednike počeli povezivati odlikovanjima za vojne zasluge, odnosno vladari počinju ordenima, posjedima, titulama i novcem nagrađivati časnike, a medaljama i novcem vojnike. U Francuskoj je osnovan Red svetog Louisa, u Rusiji orden svetog Andrije Prvovjencanog i Red svetog Georgija, u Austriji Vojni red Marije Terezije. Nakon vojnih redova počinju se tijekom 18. i 19. stoljeća osnivati redovi za civilne zasluge poput Reda svetog Stjepana kojeg je osnovala Marija Terezija. Tijekom 17. i 18. stoljeća se javljaju i prve medalje kao odlikovanja namijenjena dočasnicima i vojnicima, poput austrijske Medalje za hrabrost. S Francuskom revolucijom ukinuti su viteški redovi u Francuskoj, ali potreba za odlikovanjima nije nestala te je osnovan Orden Legije časti koji je svojim oblikom i načinom dodjeljivanja predstavljao odmak od tradicije kršćanskih redova i odlikovanja. S Oktobarskom revolucijom odlikovanja također nisu odbačena nego su transformirana i prilagođena i nastavila su postojati i u socijalističkim državama.⁶

Osnovna podjela odlikovanja podrazumijeva ordene, kao viša odlikovanja, i medalje, kao niža odlikovanja. Ordenska hijerarhija i nomenklatura uvelike su preuzete od starih viteških redova i modificirane, a ordeni se u osnovi dodjeljuju u stupnjevima poput Velikog križa koji predstavlja I. stupanj i nosi se na lenti sa zvijezdom, Komanderskog ili Komturskog križa koji predstavlja II. stupanj i nosi se na lentici oko vrata, te Viteškog križa koji predstavlja III. stupanj i nosi se na vrpici na grudima. Postoje brojne varijante stupnjevanja ordena, a neki ordeni imaju i preko pet stupnjeva. Niža odlikovanja, odnosno medalje nose se na vrpcama i najčešće se dodjeljuju u tri stupnja. Zlatna medalja predstavlja I. stupanj, srebrna medalja predstavlja II. stupanj dok brončana medalja predstavlja III. stupanj.⁷

⁶ Stjepan Adanić, Krešimir Kašpar, Boris Prister, Ivan Ružić, *Croatian decorations* (Zagreb: Narodne novine, 1997), 137; Malinar, Prister, „Uvod u nauku o odlikovanjima“, 98-103.

⁷ Boris Prister, *Odlikovanja* (Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1984), 11, 12.

AUSTRIJA

Orden Željezne krune

Slika 3 - Orden željezne krune III. stupnja, kutija

Orden željezne krune originalno je ustanovio francuski car Napoleon I. Bonaparte nakon svoje krunidbe za kralja Italije 1805. godine.⁸ Napoleon se u Milanu okrunio starom langobardskom „Željeznom krunom“ po uzoru na Karla Velikog i druge careve Svetog Rimskog Carstva. Napoleonov francuski Red željezne krune osnovan je 5. lipnja 1805. godine te se dodjeljivao u tri stupnja, a broj nositelja svakog pojedinog stupnja bio je propisan i ograničen. Najviši stupanj francuskog Reda željezne krune sastojao se od ordenskog znaka koji se nosio na vrpici oko vrata te od lente i velike zvijezde. Ordenski znak bio je izveden u obliku francuskog carskog orla koji drži krunu sa šiljcima između kojih se nalazi medaljon s likom Napoleona okrunjenog lovorovim vijencem. Na kruni se nalazilo geslo, odnosno fraza koju je Napoleon izgovorio tijekom svoje krunidbe za kralja Italije: „Bog mi ju je dao, neka se čuva tko je dirne“, na francuskom ili talijanskom jeziku, ovisno o državljanstvu nositelja odlikovanja. Najviši stupanj ovog Reda podrazumijevao je i nošenje lente zlatno-žute boje, s dvije zelene pruge na rubovima, koja se nosila preko desnog ramena, te nošenje zvijezde sa šest krakova na lijevoj strani grudi. U središnjem polju zvijezde nalazio se prikaz okrunjenog Napoleona kojeg su okruživale tri šiljate krune i tri carska orla, a uokolo se nalazila fraza s krunidbe na francuskom ili talijanskom jeziku. Nositelji drugog stupnja ovog Reda, odnosno komanderi Reda željezne krune, na lijevoj strani grudi su nosili ordenski znak na vrpici ukrašenoj rozetom,

⁸ Prister, *Odlikovanja*, 15.

a kavaliri Reda, odnosno nosioci trećeg stupnja Reda željezne krune, nosili su ordenski znak na vrpci bez rozete, također na lijevoj strani grudi.⁹

Slika 4 - Orden željezne krune III. stupnja u kutiji

Konačna Napoleonova abdikacija 11. travnja 1814. godine označila je i kraj francuskog Reda željezne krune. Austrijanci su zauzeli Milan u travnju 1815. godine, a Pariškim ugovorom od 15. svibnja 1815. godine Habsburškoj Monarhiji su pripale Lombardija i Venecija. Kao komemoraciju na ove događaje, austrijski car Franjo I. Habsburški obnovio je 1. siječnja 1816. godine Red željezne krune kao austrijski carski red koji se dodjeljivao za civilne i vojne zasluge.¹⁰ Originalno se dodjeljivao u tri stupnja. Odlikovanje prvog stupnja Reda željezne krune sastojalo se od ordenskog znaka koji se nosio se lenti žute boje s plavom prugom na oba ruba preko desnog ramena i o lijevom boku.¹¹ Ordenski znak prvog stupnja bio je izveden u obliku zlatnog dvoglavog okrunjenog carskog orla na čijoj se prednjoj strani nalazi plavo emajlirani štit s monogramom: „F“, a na poledini plavo emajlirani štit s godinom: „1815“. Orao u desnoj nozi drži mač i žezlo, a u lijevoj kraljevsku jabuku. Iznad orla se nalazi kruna cara Rudolfa II., a ispod ukrašena „Željezna kruna“. Vitezovi prvog stupnja još su na lijevoj strani grudi nosili zvijezdu u čijem se središnjem polju nalazi „Željezna kruna“, a uokolo polja natpis:

⁹ Boris Prister, „Red Željezne krune,“ Numizmatičke Vijesti vol. 58, br. 69 (2016), 168-172.

¹⁰ Prister, „Red Željezne krune,“ 172.

¹¹ Boris Prister, *Odlikovanja iz zbirke dr. Veljka Malinara: I. dio* (Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1991), 37.

„AVITA ET AUCTA“, odnosno prevedeno na hrvatski: „Naslijeđena i uvećana“. Vitezovi drugog stupnja nosili su identičan ordenski znak, ali umanjen i na žutoj vrpci s dvije plave pruge na rubovima oko vrata. Ordenski znak trećeg stupnja bio je identičan, ali manji i nosio se na trokutastoj vrpci na lijevoj strani grudi.¹²

Slika 5 - Orden željezne krune III. stupnja, avers

Svi nositelji ovog odlikovanja postajali su vitezovi Reda željezne krune, a odlikovani su imali mogućnost ukomponirati prikaz dodijeljenog ordenskog znaka u svoj plemićki grb. U Statutu Reda je predviđen i posebni ornat kojeg su vitezovu Reda nosili u svečanim prilikama. Ornat je bio izveden u žutoj, plavoj i bijeloj boji te ukrašen srebrom, a sastojao se od kape, plašta, odijela, halje ili prsluka, pojasa s mačem, rukavica, hlača, čarapa i cipela. Dijelovi ornata bili su izrađeni od skupocjenih materijala poput baršuna, svile, atlasa, kože, tafta, srebra i perja. Red je po Statutu imao Velikog majstora koji je po pravilu uvijek bio suveren Austrijskog Carstva, prelata koji je vodio vjerske službe vezane uz Red, te niz službenika uključujući kancelara, rizničara, sekretara, herolda i bilježnika Reda. Proces primanja u Red i dodjela odlikovanja detaljno su opisani i podrazumijevali su ceremoniju i polaganje prisege. Nositelji odlikovanja prvog stupnja imali su pravo na titulu pravog tajnog savjetnika, za nositelje drugog

¹² Prister, *Odlikovanja*, 16, 17.

stupnja bila je predviđena titula baruna, dok je treći stupanj omogućavao dobivanje ranga plemića.¹³

Slika 6 - Orden željezne krune III. stupnja, revers

Austrijski carski red željezne krune bio je jedno od najviših odlikovanja Habsburške i Austro-Ugarske Monarhije, a po rangu je dolazio poslije Kraljevskog Ugarskog reda svetog Stjepana i Austrijskog carskog reda Leopolda.¹⁴ Kasnijim izmjenama i dopunama Statuta Reda uvedene su ratne dekoracije koje su se dodjeljivale za vojne zasluge. Od 1860. godine ratne dekoracije u obliku lovorovih grančica aplicirane su na postojeća rješenja pojedinih stupnjeva odlikovanja. Na ordenskom znaku Prvog, Drugog i Trećeg stupnja lovorove grančice su aplicirane na krila dvoglavog orla dok se na zvijezdi Prvog stupnja kružni lovorov vijenac nalazio između krakova zvijezde. Također, ako su nositelji Prvog ili Drugog stupnja Reda bez ratne dekoracije bili odlikovani nižim stupnjevima s ratnom dekoracijama, tada su ratne dekoracije bile aplicirane, ali u drugačijem obliku. Naime, na zvijezdi Prvog stupnja bi se lovorov vijenac nalazio odmah uz središnje polje, odnosno uz kružno geslo, a na ordenskom znaku odmah uz plavo emajlirani štit. Daljnjim dopunama kojima je mijenjan izgled odlikovanja odlučeno je da će rudolfinska kruna na ordenskom znaku biti crveno emajlirana te da će zvijezda imati granulirane krakove, a od 1884. godine prestao se primjenjivati članak

¹³ Prister, „Red Željezne krune,“ 173-179.

¹⁴ Adanić, Kašpar, Prister, Ružić, *Hrvatska odlikovanja*, 121-123.

Statuta kojim su odlikovani stjecali plemićke naslove.¹⁵ Tijekom Prvog svjetskog rata, odnosno krajem 1916. godine, uvedena je posljednja izmjena u vidu uvođenja ukrštenih mačeva na odlikovanja za sudjelovanje u ratnim zbivanjima. Izvedba ordena željezne krune bila je povjerena bečkim proizvođačima „Rothe & Neffe”, „Vincent Mayer’s Söhne”, „A. E. Köchert”, „Rozet & Fischmeister”, „Wilhelm Kunz” i „Heinrich Ulbrichts Witwe”.¹⁶

Slika 7 - Signatura proizvođača na reversu

Pod brojem 1. u kategoriji Odlikovanja u Arhivskom popisu HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA kojeg je 2017. godine napravila Deana Kovačec naveden je Austrijski carski orden željezne krune III. stupnja (Österreichisch-Kaiserlicher Orden der Eisernen Krone, osnovan 1815.), s kutijom. Odlikovanje je gotovo potpuno jer je uz ordenski znak sačuvana i kutija. Kutija je crveno-smeđe boje i četverokutnog oblika u gornjem dijelu, a polukružnog oblika u donjem dijelu. Dimenzije kutije su: duljina 125 mm, širina 63 mm, visina 23 mm. Na gornjoj strani poklopca kutije stoji ispisao zlatnim slovima u četiri reda: „OESTERR./KAISERLICHER ORDEN/DER/EISERNEN KRONE/III. Classe.“. Na donjoj strani kutije je gore utisnuto ljubičastim slovima: „BR“, a dolje je utisnuto crnim slovima u tri reda: „ETUIS & CASSETTEN FABRIK/J.G. BERGMANN/WIEN VII“. Na unutrašnjoj strani poklopca se nalazi zlatni carski grb Franje Josipa I., odnosno pod rudolfinskom krunom s pendilijama štit kojeg drže dva grifona, oko štita se nalazi lanac Reda zlatnog runa, ispod štita

¹⁵ Prister, „Red Željezne krune,“ 181, 185-187.

¹⁶ Prister, *Odlikovanja: I. dio*, 37.

traka s motom: „VIRIBUS UNITIS“, na štitu se nalazi dvoglavi okrunjeni carski orao na kojem se nalazi štit s grbovima Habsburgovaca, Babenbergovaca i Lotaringovaca.

Ordenski znak visi na trokutasto složenoj vrpici žute boje s po jednom plavom prugom na oba ruba vrpce. Vrpca je širine 39 mm. Pozlaćena plosnata karika ukrašena je bijelo emajliranim kružićima te je prstenom spojena s pozlaćenim suspenderom, odnosno nosačem u obliku crveno emajlirane rudolfske krune. Dvije pozlaćene ušice u obliku pendilija povezuju krunu s dvoglavim okrunjenim carskim orlom raširenih krila. Orao u desnoj nozi drži mač i žezlo, a u lijevoj kraljevsku jabuku. Na prsima orla nalazi se plavo emajlirani štit s monogramom: „F“, dok se sa stražnje strane nalazi plavo emajlirani štit s godinom: „1815“. Ispod orla se nalazi željezna kruna ukrašena bijelim, crvenim i zelenim emajliranim oblicima. Na obrubu krila orla nalaze se zeleno emajlirane lovorove grančice. Na pendilijama reversa nalazi se peterokraka zvjezdica i signatura: „A. E. KÖCHERT/WIEN“. Dimenzije ordenskog znaka su: širina 29 mm, visina 56 mm. U Arhivskom popisu u odjeljku Razno pod brojem 4. je navedena i Austrijska traka za orden žuto-plava, 1 Komad (vjerojatno za orden željezne krune). Ova trokutasto složena traka je žute boje s plavim prugama na rubovima i široka je 40 mm. Vjerojatno pripada ordenskom znaku Reda željezne krune III. stupnja.

Slika 8 - Grb na unutrašnjoj strani poklopca kutije

Iz navedenog možemo zaključiti da se radi o Ordenu austrijskog carskog reda željezne krune III. stupnja s ratnom dekoracijom u kutiji. Proizvođač ordenskog znaka je naveden u signaturi na reversu i radi se o bečkoj tvrtki A. E. Köchert. Proizvođač kutije naveden je na donjoj strani kutije i radi se o bečkoj tvornici J. G. Bergmann. Slova „BR“ na donjoj strani kutije i mala peterokraka zvjezdica na reversu odlikovanja upućuju na zaključak da je ordenski

znak izrađen od pozlaćene bronce. Ovaj tip ordenskog znaka Reda željezne krune III. stupnja u ovakvom obliku mogao bi se datirati poslije 1860. godine kada su uvedene ratne dekoracije i prije 1916. godine kada su uvedeni ukršteni mačevi.

Vojni križ za zasluge

Slika 9 - Kutija prvog Vojnog križa za zasluge

Vojni križ za zasluge (Militärverdienstkreuz) osnovao je 22. listopada 1849. godine car Franjo Josip I. na prijedlog feldmaršala Johanna Josepha Radetzskog.¹⁷ Ratna zbivanja revolucionarne 1848. i 1849. godine u Habsburškoj Monarhiji, a napose u sjevernoj Italiji, ukazala su na potrebu za osnivanjem odlikovanja nižeg ranga u odnosu na postojeće viteške redove, a kojim će biti nagrađeni časnici za vojne zasluge. Kako su Viteški redovi za zasluge, poput Vojnog reda Marije Terezije ili Reda željezne krune, većinom bili rezervirani za visoke vojne časnike plemićkog porijekla, Vojni križ za zasluge predstavljao je odlikovanje koje se moglo podijeliti časničkom kadru u većem broju.¹⁸ Odlikovanje je imalo svoj Statut kojeg je potpisao ministar rata dva dana nakon osnutka, a dodjeljivanje odlikovanja bilo je u nadležnosti Ministarstva rata. Odlikovani nisu imali pravo na nikakve titule i povlastice kao što je to bio slučaj sa starijim viteškim redovima Monarhije poput Reda Marije Terezije ili Reda svetog Stjepana. U početku je Vojni križ imao jedan stupanj i dodjeljivao se samo časnicima austrijske vojske za pohvalnu službu, posebne zasluge i hrabrost u ratnom periodu i za izvanrednu službu i zasluge u vrijeme mira. Odlikovanje se nosilo na trokutno složenoj vrpci i bilo je izvedeno u

¹⁷ Prister, *Odlikovanja: I. dio*, 39.

¹⁸ Krešimir Kašpar, Mirko Marijan, Siniša Pogačić, Boris Prister, *Hrvatska odlikovanja, priznanja i medalje* (Zagreb: Školska knjiga, 2018), 66, 67.

obliku Leopoldovog križa od srebra s crveno emajliranim obrubom na krakovima križa i oko središnjeg dijela. Na aversu u središnjem dijelu je u dva reda ispisano: „VER/DIENST“, a stražnja strana je čista, bez natpisa i dekoracija. Trokutna vrpca ukrašena je bijelim i crvenim prugama.¹⁹

Vojne dekoracije u obliku lovorovog vijenca uvedene su 1860. godine i nalazile su se između krakova križa. Na početku Prvog svjetskog rata odlikovanje je izmijenjeno pa se od 1914. godine Vojni križ za zasluge dodjeljivao u tri stupnja. Prvi stupanj Vojnog križa nosio se na lijevoj strani grudi bez vrpce, Drugi stupanj na vrpci oko vrata i bio je manji, a Treći stupanj na trokutnoj vrpci na lijevoj strani grudi. Ukršteni mačevi za zasluge u ratnim zbivanjima uvedeni su 1916. godine. Vojne dekoracije u obliku lovorovog vijenca protezale su se između krakova križa ordenskog znaka svakog pojedinog stupnja na određen način. Uvođenjem ratnih dekoracija i ukrštenih mačeva stupnjevanje odlikovanja postalo je složenije.²⁰

Slika 10 - Unutrašnja strana poklopca kutije prvog Križa

Prvi stupanj mogao je biti dodijeljen s ratnim dekoracijama i mačevima i bez njih, a ako je nositelj odlikovanja Prvog stupnja bez ratnih dekoracija već bio odlikovan Vojnim križem za zasluge nižeg stupnja s ratnim dekoracijama, onda se na križ Prvog stupnja aplicirao lovorov

¹⁹ Prister, *Odlikovanja: I. dio*, 39.

²⁰ Prister, *Odlikovanja*, 18, 19.

vijenac, ali odmah uz središnje polje i to zeleno emajliran lovorov vijenac ako se radilo o odlikovanju Drugog stupnja, a vijenac bez emajla ako se radilo o odlikovanju Trećeg stupnja. Također, ako je nositelj Drugog stupnja bez ratnih dekoracija već bio odlikovan nižim stupnjem s ratnim dekoracijama onda bi se ratne dekoracije aplicirale odmah uz središnje polje Vojnog križa Drugog stupnja, i to bez emajla.²¹ Od 1917. godine Vojni križ za zasluge Trećeg stupnja mogao je biti dodijeljen tri puta, a broj ponovnih dodjela se očitovao po apliciranju metalne pločice na trokutastu vrpču. Jedna pločica aplicirala se na vrpču za dvije dodjele odlikovanja, a dvije pločice za ukupno tri dodjele odlikovanja Trećeg stupnja. Ako je ponovno dodijeljeno odlikovanje bilo dodijeljeno s ukrštenim mačevima oni bi se aplicirali na gornju pločicu na vrpči.²²

Slika 11 - Prvi Vojni križ za zasluge, avers

U odjeljku Odlikovanja pod brojem 2. u Arhivskom popisu HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA upisan je Austrijski križ za zasluge (Militär-Verdienstkreuz, osnovan 1849.), dva komada s kutijama. Dva Križa u Zbirci predstavljaju gotovo potpuna odlikovanja Vojnog križa za zasluge Habsburške, odnosno Austro-Ugarske Monarhije, jer se nalaze u kutijama. Prvi križ

²¹ Prister, *Odlikovanja*, 18, 19.

²² Prister, *Odlikovanja: I. dio*, 39.

nalazi se u crvenoj kutiji četvrtastog oblika u gornjem dijelu i polukružnog oblika u donjem dijelu. Dimenzije kutije su: duljina 108 mm, širina 63 mm, visina 22 mm. Na poklopcu kutije se nalazi zlatni austrijski carsko-kraljevski grb, odnosno dvoglavi okrunjeni orao ispod Rudolfove krune s pendilijama koji na prsima ima štit s grbovima Habsburgovaca, Babenbergovaca i Lotaringovaca, štit je okružen lancem Reda zlatnog runa, a orao u desnoj nozi drži mač i žezlo, a u lijevoj kraljevsku jabuku. Donja strana kutije je naborana i crne je boje. Na unutrašnjoj strani poklopca kutije nalazi se zlatni znak proizvođača ispod kojeg je u vrpici zlatnim slovima upisano: „ZIMBLER. WIEN VII.“, a ispod u tri reda stoji ispisano zlatnim slovima: „K.u.K. HOF-/LIEFERANT/BURGGASSE 33“. Prvi Vojni križ za zasluge visi na trokutastoj vrpici koja u sredini ima široku prugu izvedenu od poprečnih tanjih crvenih i bijelih pruga te na oba ruba ima par crvenih i bijelih pruga. Širina vrpce je 38 mm. Odlikovanje je najvjerojatnije izvedeno u srebru o čemu svjedoče slabo čitljive punce na ušici koja s plosnatom karikom spaja križ s trokutnom vrpcom. Odlikovanje je izvedeno u obliku Leopoldovog križa čiji se krakovi sužavaju prema središtu. Kraci su na krajevima lagano konkavni i na aversu su ispunjeni bijelim emajlom i uz rub crvenim emajlom, a na reversu samo bijelim emajlom. U središnjem polju je u srebru ispisano u dva reda: „VER/DIENST“. Središnje polje je ispunjeno bijelim emajlom, a uz rub polja je prsten od crvenog emajla. Na aversu je središnje polje ispunjeno samo bijelim emajlom. Između krakova križa se proteže ratna dekoracija u obliku lovorovog vijenca koji je pozlaćen. Dimenzije: promjer krakova križa iznosi 30 mm.

Slika 12 - Kutija drugog Vojnog križa za zasluge

Drugi Vojni križ za zasluge također se nalazi u kutiji. Kutija je tamno crvene, odnosno bordo boje. U gornjem dijelu je četverokutnog oblika, a u donjem dijelu je polukružnog oblika. Dimenzije kutije su: duljina 109 mm, širina 59 mm, visina 21 mm. Na sredini poklopca kutije nalazi se zlatni natpis u dva reda: „MILITAR-/VERDIENST-KREUZ“. Na dnu poklopca kutije zlatna slova: „K. D.“. Vrpca je sa središnjom prugom koja se sastoji od tankih poprečnih bijelih i crvenih pruga i s parom bijelih i crvenih pruga na rubovima. Dimenzije trokutne vrpce: širina 42 mm. Plosnata karika koja spaja križ s vrpcom prolazi kroz ušicu na kojoj se nalaze slabo čitljive punce koje indiciraju da je Križ izveden od srebra. Križ je Leopoldov, s kracima koji se sužavaju prema sjecištu. Krajevi križa su blago zaobljeni prema unutra. Središnje polje na aversu je bijelo emajlirano s jednostavnije izvedenim slovima u srebru u dva reda: „VER/DIENST“. Središnje polje je okruženo crveno emajliranim prstenom. Krakovi križa na aversu ispunjeni su bijelim emajlom i na rubovima crveno emajlirani. Krakovi križa i središnje polje na reversu samo su bijelo emajlirani. Između krakova križa proteže se pozlaćeni lovorov vijenac, odnosno ratna dekoracija. Dimenzije odlikovanja: promjer krakova križa iznosi 30 mm.

Slika 13 - Drugi Vojni križ za zasluge u kutiji

Po signaturi proizvođača na unutrašnjoj strani kutije prvog odlikovanja možemo zaključiti da ga je proizvela bečka tvrtka Zimbler. Radi se Vojnom križu za zasluge s ratnom dekoracijom ili Vojnom križu za zasluge III. stupnja s ratnom dekoracijom. Kako su ratne

dekoracije uvedene 1860. godine možemo pretpostaviti da je ta godina najranija moguća godina nastanka prvog odlikovanja. Odlikovanje se nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine prestalo dodjeljivati pa možemo zaključiti kako je prvo odlikovanje nastalo između 1860. i 1918. godine. Drugi Vojni križ za zasluge nalazi se u kutiji na kojoj piše točan naziv odlikovanja na njemačkom jeziku: „MILITAR-/VERDIENST-KREUZ“ i „K. D.“, skraćeno za: Kriegsdekoration, odnosno Vojni križ za zasluge s ratnom dekoracijom. Odlikovanje je reformirano 1914. godine i od tada se dodjeljivalo u tri stupnja. Natpis na kutiji drugog Križa za zasluge upućuje na zaključak kako je odlikovanje nastalo prije podjele na stupnjeve, odnosno prije pojave velikog i komanderskog križa, tj. kada je prijašnji Vojni križ za zasluge postao Vojni križ za zasluge Trećeg stupnja. Ako u obzir uzmemo uvođenje ratnih dekoracija 1860. godine onda drugi Vojni križ za zasluge s ratnom dekoracijom možemo datirati između 1860. i 1914. godine.

Slika 14 - Drugi Vojni križ za zasluge, revers

Vojna medalja za zasluge

Vojna medalja za zasluge utemeljena je 12. ožujka 1890. godine. Osnovao ju je car Franjo Josip I. i bila je namijenjena onima koji su se posebno istakli vojnim zaslugama u vrijeme rata ili u vrijeme mira.²³ Autor Medalje je poznati austrijski medaljer Anton Scharff, a izrađivala

²³ Tomislav Bilić, Miroslav Nađ, Ivan Mirnik, 1914.: *sjećanje na Prvi svjetski rat: novac, medalje i odlikovanja* (Zagreb: Arheološki muzej, 2014), 54.

se od bronce i bila je pozlaćena. Po redoslijedu je dolazila prije Ratne medalje 1873. i nosila se na trokutnoj vrpici na lijevoj strani grudi. Izgled vrpce je ovisio o vremenu dodjele. Ako je Medalja dodijeljena vojnim licima u ratno doba onda bi se nosila na trokutnoj vrpici koja u sredini ima široku prugu od poprečnih tanjih crvenih i bijelih pruga i uz oba ruba vrpce bi bio par crvenih i bijelih pruga. Ako je Medalja dodijeljena za vojne zasluge u doba mira onda bi se nosila na crvenoj vrpici. Također, ako je Medalja dodijeljena nevojnom osoblju u doba rata nosila bi se na crvenoj vrpici.²⁴

Slika 15 - Vojna medalja za zasluge, avers

Ako je osoba odlikovana i s mirnodopskom i ratnom Medaljom onda su se medalje nosile jedna do druge. Kako bi se pojednostavilo nošenje odlikovanja 1911. godine određeno je da kada se nositelju Medalje dodijeljene u ratu dodjeljuje drugi put mirnodopska Medalja onda je ta Medalja srebrna. Isti princip vrijedio je i prilikom dodjele druge mirnodopske Medalje nositelju koji je već odlikovan Medaljom u vrijeme rata. Ustaljena i preferirana praksa nošenja dvije Medalje nastavila se i nakon ove odredbe pa je 1914. godine odlučeno da se Srebrna medalja nosi zajedno s Brončanom. Konačno je 1915. godine odlučeno je da svi

²⁴ Prister, *Odlikovanja: I. dio*, 60.

odlikovani Vojnom medaljom za zasluge u ratno vrijeme nose Medalju na ratnoj vrpci, a svi odlikovani ovom Medaljom u vrijeme mira nose odlikovanje na mirnodopskoj crvenoj vrpci.²⁵

Višestruke dodjele Brončane i Srebrne medalje omogućene su 1916. godine, a broj dodjela očitovao se po pločicama koje su aplicirane na vrpce. Također, od 1916. godine uvedene su i ratne dekoracije u obliku ukrštenih mačeva. Nadalje, 1916. godine je uvedena i Velika vojna medalja za zasluge koja je bila veća od Brončane i Srebrne medalje i predstavljala je viši stupanj ovog odlikovanja. Od 1917. godine Velika vojna medalja za zasluge mogla se dodijeliti nekoliko puta o čemu su svjedočile pozlaćene pločice na trokutnoj vrpci.²⁶

Slika 16 - Vojna medalja za zasluge, revers

Postojalo je nekoliko tipova ove Medalje. Prvi tip Vojne medalje za zasluge bio je izrađivan od bronce i pozlaćen, a nosio se na mirnodopskoj trokutnoj vrpce crvene boje ili ratnoj vrpce sa širokom središnjom prugom od tanjih poprečnih crvenih i bijelih pruga i s po dva para crvenih i bijelih pruga na rubovima. Između vrpce i medalje nalazila se pozlaćena carska kruna. U središtu lica medalje nalazi se u desno okrenuta glava cara Franje Josipa I. u profilu. Car ima pune zaliske i brkove te je okrunjen lovorovim vijencem od dvije grančice povezane vrpcom. Uokolo portreta cara stoji ispisano: „FRANCISVS IOS. I. D. G. IMP. AVST. REX BOH. ETC.

²⁵ Isto 60.

²⁶ Prister, *Odlikovanja*, 38.

ET REX APOST. HVNG.“. Natpis predstavlja skraćeni popis titula i počasti koje je nosio Franjo Josip I. na latinskom jeziku, odnosno preveden na hrvatski: „Franjo Josip I., po milosti Božjoj car Austrije, kralj Češke itd. i apostolski kralj Ugarske“. Između natpisa i ruba medalje nazale se ukrasni listići. U središtu reversa u dva reda stoji ispisano na latinskom jeziku: „SIGNVM/LAVDIS“, odnosno prevedeno na hrvatski: „ZNAK PRIZNANJA“. Natpis okružuje vijenac od lovorove i hrastove grančice.²⁷ Na starijim verzijama Medalje broj listića na aversu iznosi 65, a na reversu broj listova na lovorovoj grančici iznosi 30 dok broj listova na hrastovoj grančici iznosi 26. Kasnija verzija medalje na aversu ima 62 listića, a na vijencu na reversu 37 lovorovih i 25 hrastovih listova. Srebrna medalja za zasluge uvedena je 1911. godine i bila je dimenzijama i izgledom potpuno jednaka Brončanoj medalji, samo se izrađivala od posrebrene bronce. Velika vojna medalja za zasluge bila je za četvrtinu veća od Brončane i Srebrne medalje, a izrađivala se od pozlaćenog srebra te je između krune i medalje imala dvije lovorove grančice spojene u vijenac.²⁸

Slika 17 - Vojna medalja za zasluge, detalj aversa

Nakon smrti cara Franje Josipa I. izvedena je 1917. godine nova verzija medalje s likom novog cara Karla I. Na aversu Medalje svih stupnjeva prikazano je poprsje novog cara u uniformi u profilu udesno, a uokolo se nalazi natpis na latinskom: „CAROLVS D. G. IMP.

²⁷ Bilić, Nađ, Mirnik, 1914.: *sjećanje na Prvi svjetski*, 66.

²⁸ Prister, *Odlikovanja: I. dio*, 60.

AVST. REX BOH. ETC. ET REX APOST. HVNG.“, u hrvatskom prijevodu: Karlo, po milosti Božjoj car Austrije, kralj Češke itd. i apostolski kralj Ugarske. U novom dizajnu između medalje i vrpce su se umjesto jedne carske krune sada pojavile dvije krune, odnosno rudolfinska kruna i kruna svetog Stjepana, a u pozadini kruna nalazio se vijenac od lovorove i hrastove grančice. Listići na aversu te natpis i vijenac na reversu ostali su isti. Nova Velika vojna medalja za zasluge s likom Karla I. je između kruna i medalje još imala i vijenac od lovorove i hrastove grančice.²⁹

Slika 18 - Vojna medalja za zasluge, detalj reversa

U Arhivskom popisu stoji u odjeljku Odlikovanja pod brojem 3. Austrijska vojna medalja za zasluge (Militär-Verdienstmedaille „Signum laudis“ osnovana 1890.), bez kutije. Odlikovanje iz zbirke nije potpuno, nema kutije, a nalazi se u bijelom presavijenom A4 papiru na kojem je olovkom velikim slovima ispisano u dva reda: „SIGNUM/LAUDIS“. Medalja je vjerojatno spremljena u papri prilikom pisanja Arhivskog popisa HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA 2017. godine. Medalja visi na trokutno složenoj vrpci sa širokom središnjom prugom koja se sastoji od tanjih poprečnih crvenih i bijelih pruga te s parom crvenih i bijelih pruga uz oba ruba, odnosno na ratnoj vrpci. Dimenzije vrpce: vrpca je široka 40 mm. Između vrpce i medalje nalazi se pozlaćena carska kruna. Na aversu medalje je lice cara Franje Josipa I. okrenuto u profilu udesno. Car ima pune zaliske i brkove, a na glavi lovorov vijenac od dvije

²⁹ Boris Prister, „Car Karlo I. i njegov doprinos odlikovanjima Austro-Ugarske Monarhije,“ *Numizmatičke Vijesti* vol. 59, br. 70 (2017), 266, 267.

povezane lovorove grančice. Uokolo glave natpis skraćenih titula na latinskom jeziku: „FRANCISCVS IOS. I D. G. IMP. AVST. REX BOH. ETC. ET REX APOST. HVNG.“. Natpis uokolo predstavlja skraćen popis titula koji bi na hrvatskom jeziku glasio: „Franjo Josip I., po milosti Božjoj car Austrije, kralj Češke itd., apostolski kralj Ugarske“. Natpis je okružen sa 62 listića. U središtu reversa u dva reda stoji ispisano na latinskom: „SIGNVM/LAVDIS“, što bi na hrvatskom jeziku bilo: „ZNAK PRIZNANJA“, a natpis je okružen vijencem od lovorove i hrastove grančice. Lovorova grančica ima 37 listova, a hrastova grančica ima 25 listova. Dimenzija medalje: promjer medalje iznosi 30 mm, a krana između medalje i vrpce je visoka 21 mm. U Arhivskom popisu HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA u kategoriji Razno navedene su pod brojem 5. Austrijska traka za orden s mačevima, crveno-bijela, 1 komad i pod brojem 6. Austrijska traka za ordene, 2 komada. Radi se o tri trokutno složene vrpce sa širokom središnjom prugom koja se sastoji od tanjih poprečnih crvenih i bijelih pruga te s parom crvenih i bijelih pruga uz oba ruba. Nije poznato kojim odlikovanjima pripadaju, a ne može se sa sigurnošću tvrditi da su ovo austrijske vrpce jer ovaj dizajn vrpce nije bio ekskluzivan samo za habsburška, odnosno austro-ugarska odlikovanja već je poznato da su ovakve vrpce bile sastavni dio odlikovanja i drugih država, npr. Kraljevine Jugoslavije. Jedna vrpca pak ima pričvršćene zlatne ukrštene mačeve, pa se s većom dozom sigurnosti može pretpostaviti kako ova vrpca u ovakvom obliku uistinu može pripadati nekom habsburškom, odnosno austro-ugarskom odlikovanju.

Slika 19 - Tri trokutne vrpce za nepoznata odlikovanja

Iz svega navedenog može se zaključiti kako je ovo odlikovanje Brončana vojna medalja za zasluge koja je dodijeljena u vrijeme rata što proizlazi iz vrpce na kojoj se nalazi. Portret cara Franje Josipa I. na medalji potvrđuje da je izvedena prije 1917. godine, odnosno prije promjene na prijestolju. Broj listića na aversu te broj hrastovih i lovorovih listova na vijencu na

reversu upućuju da se ne radi o najranijem tipu Vojne medalje za zasluge. Vrijeme nastanka ove medalje može se dakle tražiti u periodu između 1890. i 1917. godine, a zbog karakteristika kasnije varijante Medalje možda i nakon 1895. godine. Poznato je da se ovaj stupanj Vojne medalje za zasluge izrađivao od pozlaćene bronce. Signatura autora ne postoji na Medalji, ali je poznato da je tvorac Medalje, odnosno kalupa po kojima se proizvodio ovaj tip Vojne medalje za zasluge Anton Scharff.

Jubilarni križ iz 1908. godine

Za vladavine cara Franje Josipa I. osnovana su brojna odlikovanja čija je zadaća bila komemoriranje važnih događaja i nagrađivanje pojedinaca za vojne i civilne zasluge. Ova odlikovanja dodjeljivala su se u velikom broju. Takva je bila Ratna medalja 1873. koju je Franjo Josip I. osnovao povodom dvadeset i pet godina od dolaska na prijestolje, a dodjeljivala se sudionicima ratova i vojnih kampanja koje je Habsburška, odnosno Austro-Ugarska Monarhija vodila od 1848. godine, uključujući i Prvi svjetski rat. Jubilarna spomenica iz 1898. godine osnovana je kako bi komemorirala pedesetogodišnjicu dolaska Franje Josipa I. na prijestolje i dodjeljivala se pripadnicima vojske, žandarmerije i civilnih službi koji su služili od 1848. do 1898. godine. Konačno, 1908. godine osnovan je Jubilarni križ kako bi se obilježilo šezdeset godina otkako je Franjo Josip I. stupio na prijestolje.³⁰

Jubilarni križ iz 1908. godine dodjeljivao se u tri oblika. Prvim oblikom, odnosno Vojnim jubilarnim križem koji je osnovan 10. kolovoza 1908. godine, bili su odlikovani časnici, vojnici i ostali vojni službenici te službenici redarstva koji su bili u aktivnoj službi 2. prosinca 1908. godine, a koji su zaključno s tim datumom služili dvije godine. Također, od 31. prosinca 1914. godine, Vojnim jubilarnim križem mogli su biti odlikovani časnici koji su 2. prosinca 1908. godine bili u mirovini, a sada su služili u Prvom svjetskom. Vojni jubilarni križ iz 1908. godine nosio se na trokutno složenoj bijeloj vrpici koja je na oba ruba imala crvenu prugu.³¹ Jubilarni križ za civilne državne službenike predstavlja drugu varijantu ovog odlikovanja, a osnovan je 14. kolovoza 1908. godine. Bio je namijenjen muškarcima i ženama koji su bili u aktivnoj civilnoj službi 2. prosinca 1908. godine. Ovaj tip Jubilarnog križa mogli su dobiti i tada umirovljeni službenici koji su imali deset godina neprekidne civilne službe te zaposlenici državnih dobara stariji od 30 godina i koji su radili najmanje tri godine. Jubilarni križ iz 1908.

³⁰ Adanić, Kašpar, Prister, Ružić, *Croatian decorations*, 147, 148.

³¹ Prister, *Odlikovanja*, 43.

godine za civilne državne službenike nosio se na trokutno složenoj crvenoj vrpci. Treći tip ovog odlikovanja, odnosno Jubilarni dvorski križ osnovan je 20. rujna 1908. godine te je bio namijenjen aktivnim službenicima dvora, službenicima vrhovnih i viših sudova, službenicima ministarstva vanjskih poslova te gardijskim časnicima i dočasnicima koji su služili 2. prosinca 1908. godine. Ovaj treći tip Jubilarnog križa nosio se na crvenoj vrpci s bijelim prugama na oba ruba.³²

Slika 20 - Jubilarni križ iz 1908. godine, avers

Tri varijante Jubilarnog križa iz 1908. godine razlikovale su se jedino po vrpčama, a autor odlikovanja bio je Rudolf Ferdinand Marschall. Marschall je bio jedan od najpoznatijih medaljera austrijske secesije, a više puta je portretirao cara Franju Josipa I. na medaljama i plaketama rađenim povodom proslave rođendana ili obljetnica vladavine te na novcu. Car je Marschalla 1903. godine imenovao carskim i kraljevskim komornim medaljerom, a tu titulu mu je dodijelio i car Karlo I.. Marschall je povodom pedeset godina vladavine Franje Josipa I. 1898. godine izradio medalju s carevim portretom, a povodom carevog sedamdesetog rođendana 1900. godine je izradio plaketu s carevim portretom. Povodom šezdesete godišnjice od stupanja cara Franje Josipa I. na prijestolje Marschall je ponovno izradio plaketu s carevim likom te zlatnu nominalu od 100 kruna s carevim portretom. Kada je Franjo Josip I. preminuo 1916. godine Rudolf Marschall je bio zadužen za izradu posmrtno maske. Sve Marschallove medalje

³² Prister, *Odlikovanja: I. dio*, 70.

s carevim likom izložene su 1908. godine na jubilarnoj izložbi koju je posjetio i sam car Franjo Josip I.. Marschallu je 1908. godine dodijeljen Orden željezne krune III. stupnja, a 1918. godine odlikovan je i Ratnim križem za civilne zasluge II. stupnja. Jubilarni križ iz 1908. godine dizajnirao je Marschall kao spomen-križ, a izrađivao se u pozlaćenoj bronci.³³ Odlikovanje je izvedeno u obliku templarskog križa čiji su krakovi širi na vrhovima i sužavaju se prema središtu. Između krakova križa pruža se lovorov vijenac. U središnjem polju se nalazi portret Franje Josipa I., a u lijevom dijelu središnjeg polja uz rub stoji skraćeno ime Franje Josipa I. na latinskom jeziku. Na nekim primjercima Jubilarnog križa se u donjem desnom dijelu aversa uz rub nalazi Marschallova signatura koja je često slabo vidljiva. Na reversu se nalaze jedna ispod druge godina stupanja na prijestolje i godina šezdesetog jubileja.³⁴

Slika 21 - Jubilarni križ iz 1908. godine, revers

Odlikovanje je navedeno u Arhivskom popisu HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA kao Spomen medalja cara Franje Josipa 1848-1908, bez kutije i nalazi se pod brojem 1. u odjeljku pod nazivom Spomen medalje. Odlikovanje je krivo imenovano jer se radi o Jubilarnom križu iz 1908. godine i nije posve točno svrstati ga u zasebnu kategoriju Spomen medalja. Kako je već navedeno, ovo odlikovanje jest osnovano kako bi se komemoriralo neki

³³ Ivan Mirnik, „Rudolf Marschall i Ivo Kerdić,“ *Peristil* vol. 57, br. 1 (2014), 174, 178-179.

³⁴ Prister, *Odlikovanja: I. dio*, 70.

dogadađaj, točnije šezdeseti jubilej Franje Josipa I., ali je dodjeljivano pod određenim uvjetima i za određenu zaslugu. Potencijalni nositelji morali su ispunjavati naveden uvijete, odnosno morali su imati odslužen određeni period u granama vojne ili civilne službe, pa bi se ovo odlikovanje trebalo svrstati u kategoriju komemorativnih odlikovanja za zasluge nižeg ranga. Konačno, ovo odlikovanje nije izvedeno u formi medalje već u obliku templarskog, odnosno željeznog križa sa središnjim poljem. Odlikovanje nema kutiju i visi na trokutnoj složenoj bijeloj vrpci s dvije crvene pruge na oba ruba. Dimenzije vrpce: vrpca je široka 40 mm. Izvedeno je u obliku željeznog, odnosno templarskog križa, čiji se krakovi sužavaju prema središtu, a vrhovi krakova su ravni. Na aversu u sredini odlikovanja se nalazi kružno središnje polje u kojem se nalazi poprsje cara Franje Josipa I. u uniformi okrenuto u profilu udesno. Uz lijevi rub je ispisano skraćeno ime cara Franje Josipa I. na latinskom jeziku: „FRANC.IOS.I.“. Na aversu nema vidljive signature. U središnjem polju reversa u dva reda stoje godina stupanja na prijestolje i godina šezdesetog jubileja: „1848/1908“. Dimenzije odlikovanja: promjer krakova križa iznosi 35 mm, a ušica iznosi 4 mm.

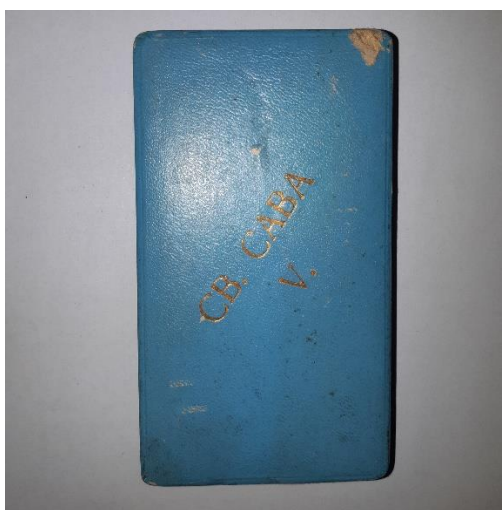
Iz svega navedenog može se zaključiti kako je odlikovanje Vojnički jubilarni križ iz 1908. godine jer visi na bijeloj vrpci s dvije crvene pruge na oba ruba te predstavlja prvi tip odlikovanja osnovan 10. kolovoza 1908. godine koji se dodjeljivao onima koji su služili u vojsci. Odlikovanje je najvjerojatnije izrađeno od bronce i pozlačeno. Iako signatura autora nije vidljiva na mjestu na aversu gdje bi se trebala nalaziti poznato je da je autor medalje priznati austrijski medaljer Rudolf Marschall. Kako se odlikovanje moglo dodjeljivati i za vrijeme Prvog svjetskog rata, vrijeme nastanka ovog Vojničkog križa iz 1908. godine možemo tražiti u periodu između 1908. i 1918. godine.

SRBIJA

Orden svetog Save

Kao treći po redu srpski kraljevski orden, nakon Takovskog križa i Ordena bijelog orla, osnovan je 1883. godine Orden svetog Save. Bio je namijenjen onima koji su se zaslugama posebno istakli u području prosvjete, književnosti i crkve. Dodjeljivao se u pet stupnjeva i predstavljao je odlikovanje nižeg ranga u odnosu na dva prethodno osnovana srpska

odlikovanja.³⁵ Od 1914. godine mogao je biti dodijeljen i za vojne zasluge. Odlikovanje nosi ime po svetom Savi, prvom srpskom arhiepiskopu iz srednjeg vijeka i važnom simbolu kršćanstva u srpskom narodu. Rođen kao Rastko Nemanjić, najmlađi sin velikog župana Raške Stefana Nemanje, mlad se posvetio duhovnosti i zareadio. Njegovom su zaslugom obnovljeni i izgrađeni brojni manastiri, a 1219. godine je postao prvi poglavar samostalne srpske crkve. Osmanlije su njegove posmrtno ostatke spalili 1595. godine kao odmazdu za srpski otpor čime je ojačan njegov značaj u Srbiji i srpskoj crkvi. Iako je osnovan kao srpsko kraljevsko odlikovanje, Orden svetog Save nastavio se dodjeljivati u Kraljevini SHS i kasnije u Kraljevini Jugoslaviji sve do sloma 1941. godine, a kralj Petar II. Karađorđević ga je nastavio dodjeljivati u emigraciji sve do svoje smrti.³⁶

Slika 22 - Orden svetog Save V. stupnja, kutija

Izgled Ordena svetog Save zakonski je propisan 1883. godine, a svi stupnjevi su se izrađivali od pozlaćenog srebra, osim Ordena V. stupnja. Ordenski znak je izveden u obliku malteškog križa čiji su krakovi ispunjeni bijelim emajlom a na rubovima plavim emajlom. Na vrhovima krakova nalaze se kuglice, a između krakova križa četiri okrunjena srpska dvoglava orla. Gornji krak križa povezan je ukrašenim ljljanom s kraljevskom krunom. Na aversu u sredini se nalazi ovalni bijelo emajlirani medaljon koji je okružen prstenom od plavog emajla. U prstenu je starom ćirilicom ispisano geslo ordena: „ТРУДОМ СВОИМ ВСЈА

³⁵ Desanka Nikolić, *Naša odlikovanja do 1941: iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu* (Beograd: Vojni muzej, 1971), 49.

³⁶ Pavel Car, Tomislav Muhić, *Odlikovanja Srbije i Jugoslavije: od 1859. do 1941.* (Wien: Verlag Militaria, 2009), 190.

ПРИБРЕТЕ“ što bi u prijevodu značilo: „RADOM SVOJIM SVE ĆETE STEĆI“. Geslo je preuzeto iz darovnice Stefana Nemanje manastiru Hilandar koju je sastavio sveti Sava. U bijelo emajliranom medaljonu nalazi se šareni portret svetog Save u svećeničkoj odjeći i s mitrom na glavi. Svetac podignutom desnom rukom blagosilja, a u lijevoj ruci drži arhijerejski štap. Na reversu u sredini križa se također nalazi bijelo emajlirani ovalni medaljon u kojem se nalazi monogram Milana I. Obrenovića s kraljevskom krunom: „MI“, a medaljon je okružen plavo emajliranim prstenom u kojem se nalazi zlatni lovorov vijenac. Vrpca Ordena svetog Save je bijele boje s po jednom plavom prugom uz oba ruba vrpce.³⁷ Kao sastavni dio odlikovanja, koje je dolazilo na vrpci i u kutiji, dodjeljivala se i povelja. Postoji nekoliko različitih varijanti obrazaca povelja za Orden svetog Save koje se međusobno razlikuju po dizajnu, tekstu i imenima podjeljivača, odnosno različitim imenima kraljeva iz obje dinastije.³⁸

Slika 23 - Orden svetog Save V. stupnja u kutiji

Orden svetog Save Prvog stupnja podrazumijevao je nošenje lente širine 105 mm preko desnog ramena i o lijevom boku s ordenskim znakom visine 54 mm i širine 50 mm. Odlikovani Prvim stupnjem ovog odlikovanja također bi na lijevoj strani grudi nosili i zvijezdu s osam

³⁷ Boris Prister, *Odlikovanja iz zbirke dr. Veljka Malinara: III. dio: Crne Gore, Srbije, Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije) i socijalističke Jugoslavije* (Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2000), 70, 71.

³⁸ Car, Muhić, *Odlikovanja Srbije i Jugoslavije*, 250.

krakova promjera 90 mm i s apliciranim ordenskim znakom visine 54 i širine 50 mm.³⁹ Drugi stupanj Ordena svetog Save podrazumijevao je nošenje ordenskog znaka visine 54 mm i širine 50 mm na lentici širine 53 mm oko vrata te nošenje zvijezde promjera 84 mm s ordenskim znakom visine 43 mm i širine 40 mm. Odlikovani Ordenom svetog Save Trećeg stupnja nosili su ordenski znak visine 54 mm i širine 50 mm na lentici širine 40 mm oko vrata i nisu nosili zvijezdu. Ordenski znak visine 43 mm i širine 40 mm nosili su odlikovani Ordenom svetog Save Četvrtog stupnja na trokutno složenoj vrpci širine 40 mm na lijevoj strani grudi. Konačno, odlikovani Ordenom svetog Save Petog stupnja nosili su ordenski znak visine 43 mm i širine 40 mm na trokutno složenoj vrpci širine 40 mm na lijevoj strani grudi.⁴⁰

Slika 24 - Unutrašnja strana poklopca kutije

Prototip odlikovanja u skladu sa zakonskim propisima izradio je Christian Friedrich Rothe, a prvi ordenski znakovi Ordena svetog Save izrađivani su u poznatoj bečkoj radionici Rothe & Neffe. Prvo razdoblje proizvodnje ovog odlikovanja za vrijeme vladavine dinastije Obrenovića potrajalo je do prevrata 1903. godine, a varijante odlikovanja izvedene u ovom razdoblju karakterizira visoka kvaliteta izrade. Osim u radionici Rothe & Neffe, odlikovanja su se proizvodila i u drugim bečkim firmama poput radionica Karla Fleischhackera, Antona Fürsta

³⁹ Prister, *Odlikovanja: III. dio*, 71.

⁴⁰ Nikolić, *Naša odlikovanja*, 49, 50.

i Georga Adama Scheida te bavarske radionice Jacoba Lesera. Lik svetog Save na središnjem ovalnom medaljonu iz ovog razdoblja prikazuje sveca obučenog u svečanu svećeničku odjeću crveno-smeđe boje, s plavim omforom sa žutim rubom i s mitrom na glavi koja izgleda kao kruna. U lijevoj ruci drži žezlo, a desnom daje blagoslov. Portreti svetog Save na ovim odlikovanjima izrađivani su u posebnim radionicama koje su se bavile slikanjem na emajlu. Varijante odlikovanja ovog razdoblja razlikuju se u detaljima poput veličine kuglica na vrhovima krakova križa, oblika krune, prikaza lika svetog Save, ambalaže odlikovanja.⁴¹

Slika 25 - Orden svetog Save V. stupnja, avers

Nakon dolaska Karađorđevića na srpsko prijestolje uvedena je promjena na medaljonu reversa, odnosno monogram kralja Milana I. Obrenovića zamijenjen je godinom osnutka Ordena svetog Save: „1883“. Ordene su u razdoblju do kraja Prvog svjetskog rata i osnutka nove države izrađivale firme Georg Adam Scheid iz Beča i Arthus-Bertrand iz Pariza. Prikaz svetog Save na odlikovanjima izrađenim u radionici Georga Adama Scheida neznatno se izmijenio, ali je zadržan visok stupanj kvalitete izvedbe odlikovanja. Početkom Prvog svjetskog

⁴¹ Car, Muhić, *Odlikovanja Srbije i Jugoslavije*, 192-193, 196, 203.

rata odlučeno je da se Orden svetog Save može dodjeljivati i za vojne zasluge zbog čega je došlo do masovnije podjele ovog odlikovanja što je utjecalo na opadanje kvalitete izrade. Proizvodnja odlikovanja tada je povjerena i francuskoj firmi Arthus-Bertrand. Neujednačeni i manje kvalitetni prikazi svetog Save, lošija kvaliteta emajla te manje krune na ordenskim znakovima IV. i V. stupnja neka su od obilježja na odlikovanjima ovog razdoblja.⁴²

Slika 26 - Orden svetog Save V. stupnja, revers

U razdoblju između dva svjetska rata u Kraljevini SHS, i kasnije Kraljevini Jugoslaviji, dijeljenje Ordena svetog Save postaje sve masovnije jer se i broj građana koji su mogli primiti odlikovanje povećao, a ta činjenica će utjecati i na kvalitetu izrade. Proizvodnja ordena je povjerena švicarskoj radionici braće Huguenin koja će unijeti neke promjene u izgledu odlikovanja. Mijenja se prikaz svetog Save na emajliranom središnjem medaljonu pa se svetac od tada prikazuje u zelenoj svećeničkoj odjeći i s bijelim omforom. Na glavi ima žutu mitru te u desnoj ruci drži žezlo, a u lijevoj otvorenu knjigu. Takav će novi prikaz preuzeti i druge radionice koje će proizvoditi Orden svetog Save u ovom razdoblju, a to su radionica Frana Sorlinija iz Varaždina, njemačka radionica Zimmermann i zagrebačka radionica Griesbach &

⁴² Isto 213-214, 218.

Knaus. Lik sveca na emajliranom medaljonu ordenskih znakova iz varaždinske radionice Sorlini u početku je bio dosta loše izveden. Prikaz se utiskivao na bijelo emajlirano polje medaljona te bi se zaštitio bezbojnim lakom. Često se događalo da se prikaz na medaljonu djelomično izbriše ili bi s vremenom bezbojni zaštitni lak požutio. Ovi nedostaci su ispravljani, pa su kasniji modeli iz Sorlinijeve radionice bili kvalitetnije izvedeni.⁴³

U Arhivskom popisu HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA u odjeljku Odlikovanja pod brojem 9. upisan je Srpski orden Sv. Save, Kavalir V. reda (osnovan 1883.), s kutijom. Odlikovanje je gotovo potpuno jer se nalazi u odgovarajućoj kutiji i na odgovarajućoj vrpici, a nedostaje samo povelja. Kutija je pravilnog četvrtastog oblika i svijetlo plave boje. Na poklopcu kutije po dijagonali je zlatnim ćiriličnim slovima u dva reda ispisano ime odlikovanja te zlatnom rimskom brojkom stupanj odlikovanja: „CB. CABA/V.“, odnosno kada se konvertira na latinicu: „SV. SAVA/V.“. Na unutrašnjoj strani poklopca kutije ispisano je po dijagonali u dva reda zlatnim pisanim ćiriličnim slovima ime proizvođača: „Г. А. Шайд./Беч.“, konvertirano na latinicu: „G. A. Šajd./Beč.“. Dimenzije kutije su: duljina 125 mm, širina 70 mm, visina 22 mm.

Slika 27 - Orden svetog Save V. stupnja, detalj spojnog prstena

Ordenski znak Ordena svetog Save V. stupnja visi na trokutasto složenoj vrpici bijele boje s dvije svijetlo plave pruge na oba ruba vrpce. Dimenzije vrpce: vrpca je širine 40 mm.

⁴³ Isto 224, 230, 233-234.

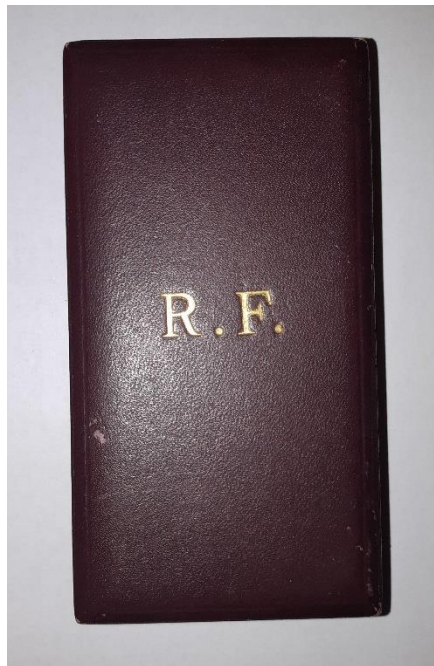
Spojni prsten prolazi kroz suspender, odnosno nosač u obliku srebrne kraljevske krune s križem. Na spojnom prstenu utisnute su slabo vidljive punce koje najvjerojatnije upućuju na podatak o proizvođaču odlikovanja i čistoći srebra od kojeg je odlikovanje izvedeno. Ispod krune se nalazi srebrni stilizirani ljljan koji spaja nosač sa srebrnim malteškim križem. Srebrni krakovi križa ispunjeni su bijelim emajlom u sredini i plavim emajlom uz rubove. Na vrhovima krakova križa nalaze se srebrne kuglice. Između krakova križa na aversu su srpski dvoglavi okrunjeni orlovi s raširenim krilima. Na grudima svakog od četiri orla se nalazi po jedan ovalni štit crvene boje podijeljen bijelim križem na četiri dijela s po jednom ocilom u svakom polju. Ocila su izvedena od srebra, bijeli križ od bijelog emajla, a crvena polja su od crvenog emajla. Na aversu u središtu križa se nalazi ovalni medaljon koji u središnjem dijelu prikazuje svetog Save. Na bijelo emajliranom dijelu svetac je prikazan u smeđe-crvenoj svečanoj svećeničkoj odjeći i s mitrom u obliku krune na glavi. Omfor je plave boje sa žutim obrubom i sa žutim križevima, a svetac desnom rukom daje blagoslov i u lijevoj drži žezlo. Uokolo ovalnog medaljona se proteže plavo emajlirani prsten u kojem je ćirilicom ispisano geslo Ordена svetog Save: „ТРУДОМ СВОИМ ВСЈА ПРИОБРЕТЕ“ što bi u prijevodu značilo: „RADOM SVOJIM SVE ĆETE STEĆI“. Na reversu orlovi između krakova križa nisu emajlirani već su detalji grba izvedeni u srebru. Na bijelo emajliranom središtu medaljona reversa nalazi se godina osnutka odlikovanja: „1883“. U plavo emajliranom prstenu koji okružuje središte medaljona reversa nalazi se zlatni lovorov vijenac. Dimenzije odlikovanja: ordenski znak je zajedno s krunom visok 63 mm, a širina odlikovanja iznosi 42 mm.

Iz svega navedenog možemo zaključiti kako se radi o Ordenу svetog Save V. stupnja što je vidljivo na poklopcu kutije, a može se zaključiti i po samim karakteristikama odlikovanja koje je manjih dimenzija od ordenskih znakova viših stupnjeva te je izvedeno u srebru, odnosno nije pozlačeno. Odlikovanje je izrađeno u poznatoj bečkoj radionici Adama Georga Scheida što je vidljivo po natpisu na unutrašnjoj strani poklopca kutije, ali se proizvođač odlikovanja može prepoznati i po detaljima na samom odlikovanju, poput specifičnosti prikaza svetog Save te po visokoj kvaliteti izrade. Po godini: „1883“ u središtu medaljona na reversu odlikovanja i po poznavanju proizvođača može se nastanak ovog odlikovanja pouzdano smjestiti u prva dva desetljeća 20. stoljeća, točnije između 1903. i 1922. godine. Poznato je kako je nakon prevrata 1903. godine, u kojem su srušeni Obrenovići i na prijestolje postavljeni Karađorđevići, monogram Milana I. Obrenovića na medaljonu reversa Ordена svetog Save zamijenjen godinom osnutka. Poznato je i da je 1922. godine radionica Adama Georga Scheida koja je proizvodila Orden svetog Save u ovom obliku zatvorena. Orden je izrađen od srebra.

FRANCUSKA

Orden Legije časti

Legija časti osnovana je 19. svibnja 1802. godine, a utemeljio ju je prvi konzul Francuske Republike Napoleon Bonaparte.⁴⁴ Francuska revolucija dokinula je stari režim, a s njime i sva kraljevska odlikovanja. Francuski revolucionarni ratovi koji su uslijedili ukazali su na potrebu za osnivanjem odlikovanja kojim će se pojedince prvenstveno nagrađivati za hrabrost i vojne zasluge. Odlikovanje je valjalo ustanoviti u skladu s idejama i načelima jednakosti i slobode, a njime su trebali biti nagrađivani zaslužni pojedinci bez obzira na porijeklo, religijsku pripadnost i spol. Napoleon je Legiju časti zamislio kao instituciju drugačiju od viteški i plemićkih redova starog sustava, a čiji će članovi biti s obzirom na rang novčano beneficirani i odlikovani. Tijekom Konzulata i Prvog Carstva, Legija časti bila je ustrojena po uzoru na klasične institucije antičkog Rima, s Napoleonom kao Velikim majstorom na čelu i s Velikim upravnim vijećem od sedam časnika koji su upravljali s petnaest teritorijalnih jedinica, odnosno kohorti, na koje je Legija bila podijeljena.⁴⁵

Slika 28 - Viteški križ Ordena legije časti, kutija

⁴⁴ Dragan Gačić, ur., *Odlikovanja iz legata Istorijskog arhiva Beograda* (Beograd: Istorijiski arhiv Beograda, 2015), 57.

⁴⁵ Encyclopaedia Britannica, s. v. „Legion of Honour“.

Legija je imala i svoja imanja kojima je upravljala i iz kojih se financirala. Sjedišta kohorti bila su smještena u regionalni središtima u starim dvorcima i samostanima u kojima su bili uređeni i domovi za umirovljenike i invalide, a svaka kohorta trebala je imati određeni broj odlikovanih pojedinim stupnjem te kancelara i rizničara koji su upravljali imanjima. Ovaj sustav pokazao se s vremenom kao neefikasan pa su 1809. godine imanja rasprodana, a Legiji časti je dodijeljena renta.⁴⁶ Legija časti se prvobitno dodjeljivala u četiri stupnja. Legionar je bio najniži stupanj, slijedio je Časnik, pa Komandant, odnosno kasnije Komandir, a najviši stupanj je bio Visoki časnik. Od 1805. godine dodan je još i stupanj Velikog orla koji je predstavljao najviši stupanj Ordена Legije časti.⁴⁷

Slika 29 - Viteški križ Ordена legije časti u kutiji

Odlikovani su bili obvezani stalno isticati Orden Legije časti. Kandidate za odlikovanje predlagale su vojne i civilne ustanove Velikoj kancelariji Legije časti, a najvažniju ulogu u potvrđivanje novih legionara imao je upravo Napoleon. Novi članovi Legije časti polagali su zakletvu u kojoj su se obvezali da će služiti Republici, da će se boriti za slobodu i jednakost, a protiv ponovne uspostave starog režima i vraćanja plemstva i titula. Zakletva se polagala Napoleonu, a odlikovani su imali pravo na godišnju novčanu rentu u skladu sa stupnjem Ordена

⁴⁶ Kašpar, Marijan, Pogačić, Prister, *Hrvatska odlikovanja, priznanja i medalje*, 35, 36.

⁴⁷ Prister, *Odlikovanja*, 61.

Legije časti kojeg su primili. Legionari su dobivali 250 franaka godišnje, Časnici su imali pravo na 1.000 franka, Komandanti su dobivali 2.000 franaka godišnje, a Visoki časnik dobivao bi 5.000 franaka. Od 1805. godine ustanovljuju se posebne Napoleonove škole za obrazovanje kćeri i rođakinja odlikovanih legionara, a počinju se izdržavati i bolnice u kojima su liječeni nositelji Legije časti. Nakon zakona iz 1808. godine kojim su vraćene plemićke titule legionari su imali pravo na titulu viteza Carstva. Iako mnogi legionari nisu zatražili dodjelu ove časti, od tada je stupanj Legionara zamijenjen stupnjem Viteza.⁴⁸

Slika 30 - Viteški križ Ordена legije časti, avers

Organizacija Legije časti osnovana je prije uvođenja odlikovanja Legije, a tek je 1804. godine prihvaćen prijedlog rješenja za izgled ordenskog znaka koji je izradio poznati francuski umjetnik Jacques-Louis David. Čak je i oblikovanje ordenskog znaka predstavljalo svojevrsan raskid s tradicijom kršćanskih viteških ordenskih križeva jer je odlikovanje izvedeno u obliku peterokrake zvijezde s rascijepljenim kracima.⁴⁹ Prve Ordene dodijelio je Napoleon na svečanoj promociji 1804. godine u Domu invalida u Parizu.⁵⁰ Najviši stupanj sastojao se od Velikog križa koji se nosio na lenti preko desnog ramena i na lijevom boku i zvijezde koja se nosila na lijevoj strani grudi. Veliki časnici dobivali su manji ordenski znak koji se nosio na peterokutnoj

⁴⁸ Kašpar, Marijan, Pogačić, Prister, *Hrvatska odlikovanja, priznanja i medalje*, 36.

⁴⁹ Adanić, Kašpar, Prister, Ružić, *Hrvatska odlikovanja*, 114, 115.

⁵⁰ Kašpar, Marijan, Pogačić, Prister, *Hrvatska odlikovanja, priznanja i medalje*, 36, 37.

vrpci s rozetom na lijevoj strani grudi i zvijezdu, a Komandanti su ordenski znak nosili na lentici oko vrata i nisu dobivali zvijezdu. Časnici su nosili samo ordenski znak na peterokutnoj vrpci s rozetom na lijevoj strani grudi, a Legionari su nosili ordenski znak na peterokutnoj vrpci bez rozete na lijevoj strani grudi. Prvi model ordenskog znaka i zvijezde Legije časti koristio se do 1806. godine. U medaljonu aversa ordenskog znaka nalazio se portret Napoleonove glave u profilu udesno, a na reversu orao raširenih krila okrenut udesno dok se na zvijezdi nalazio orao koji je bio okrenut ulijevo. Za Prvog Carstva ordenskom znaku je dodan nosač u obliku carske krune, a na središnjem polju zvijezde orao je zamijenjen glavom Napoleona I. u profilu.⁵¹

Nakon propasti Prvog Carstva i restauracije Burbonaca Orden legije časti nije ukinut nego je inkorporiran u restaurirani sustav kraljevskih odlikovanja.⁵² Od 1815. do 1830. godine na medaljonu aversa ordenskog znaka nalazila se glava francuskog kralja Henrika IV. okrenuta u profilu udesno, a na reversu simbol Burbonaca, tri ljiljana. Zvijezda iz ovog perioda imala je u središnjem polju u početku tri ljiljana te kasnije glavu Henrika IV., a između krakova zvijezde su se nalazili ljiljani. Za vrijeme vladavine Luja Filipa od 1830. do 1848. godine tri ljiljana na medaljon reversa ordenskog znaka zamijenjeni su ukrštenim francuskim trobojnicama, a na zvijezdi su ljiljani između krakova zamijenjeni ukrštenim zastavama. S formiranjem Druge Republike pod Lujem Napoleonom ordenski je znak između 1848. i 1852. godine na medaljonu aversa ponovno imao glavu Napoleona, iz dizajna je izbačena i kruna, a na reversu su ostale ukrštene zastave. Na zvijezdu je također vraćena Napoleonova glava. Nakon što je 1852. godine Luj Napoleon proglasio Drugo Carstvo i postao Napoleon III. ordenski znak je ponovno dobio krunu, a ukrštene zastave na medaljonu reversa zamijenjene su orlom, a orao se nalazio i na središnjem polju zvijezde. Od 1870. do 1951. godine, odnosno za razdoblja Treće i Četvrte Republike, na medaljonu aversa Ordena Legije časti nalazila se udesno okrenuta glava žene koja reprezentira Francusku Republiku s natpisom i godinom u prstenu oko medaljona: „RÉPUBLIQUE FRANÇAISE“. 1870“, a na revers su vraćene ukrštene zastave i na zvijezdi je orao zamijenjen ukrštenim zastavama. Za vrijeme Pete republike od 1951. godine odlikovanje se nije mijenjalo osim što je izostavljena godina „1870“ u prstenu oko medaljona aversa.⁵³ Tijekom svih promjena i razdoblja u prstenu koji okružuje medaljon reversa na svim

⁵¹ Prister, *Odlikovanja*, 61.

⁵² Hrvatska enciklopedija, s. v. „Legija časti“.

⁵³ Prister, *Odlikovanja*, 61, 62.

varijantama ordenskog znaka Legije časti očuvalo se geslo: „HONNEUR ET PATRIE“, odnosno na hrvatskom jeziku: „ČAST I DOMOVINA“.⁵⁴

Slika 31 - Viteški križ Ordena legije časti, revers

Pod brojem 6. u odjeljku Odlikovanja u Arhivskom popisu HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA upisan je Francuski orden Viteza Legije časti (Order du Chevalier de la Légion d'honneur, osnovan 1802.), kutijom. Odlikovanje je gotovo potpuno, a ordenski znak se nalazi na vrpci i u kutiji. Kutija je četvrtastog oblika i smeđe, odnosno tamnocrvene boje. Na sredini poklopca kutije stoje zlatna slova: „R. F.“, skraćeno za: „RÉPUBLIQUE FRANÇAISE“, odnosno na hrvatskom: „REPUBLIKA FRANCUSKA“. Dimenzije kutije su: duljina 133 mm, širina 72 mm, visina 32 mm. Ordenski znak visi na peterokutnoj vrpci crvene boje. Na poledini vrpce nalaze se dvije igle za aplikaciju vrpce na odjeću. Dimenzije vrpce: vrpca je široka 39 mm. Vrpca je provučena kroz okruglu kariku na kojoj je utisnuta mala oznaka. Karika povezuje vrpca s križem preko srebrnog nosača koji je izveden u obliku zeleno emajliranog vijenca od jedne hrastove grančice lijevo i jedne lovorove grančice desno. Zvijezda ordenskog znaka je srebrna i peterokraka s bijelo emajliranim krakovima koji su rascijepljeni i na vrhovima imaju

⁵⁴ Kašpar, Marijan, Pogačić, Prister, *Hrvatska odlikovanja, priznanja i medalje*, 37.

kuglice. Između krakova se proteže srebrni zeleno emajlirani vrpcom povezan vijenac od lovorove grančice lijevo i hrastove grančice desno. U središnjem polju medaljona na aversu se nalazi glava žene okrenuta udesno koja simbolizira Republiku Francusku. Uokolo središnjeg polja nalazi se plavo emajlirani prsten u kojem je ispisano: „RÉPUBLIQUE FRANÇAISE 1870“, odnosno na hrvatskom jeziku: „REPUBLIKA FRANCUSKA 1870“. U središnjem polju reversa nalaze se dvije ukrštene francuske trobojnice, izvedene s crvenim, plavim i bijelim emajlom. Uokolo središnjeg dijela nalazi se plavo emajlirani prsten s malim lovorovim vijencem u donjem dijelu, a u prstenu je upisano: „HONNEUR ET PATRIE“, odnosno na hrvatskom jeziku: „ČAST I DOMOVINA“. Dimenzije: ordenski znak je s nosačem u obliku vijenca visok 57 mm, a širok je 39 mm.

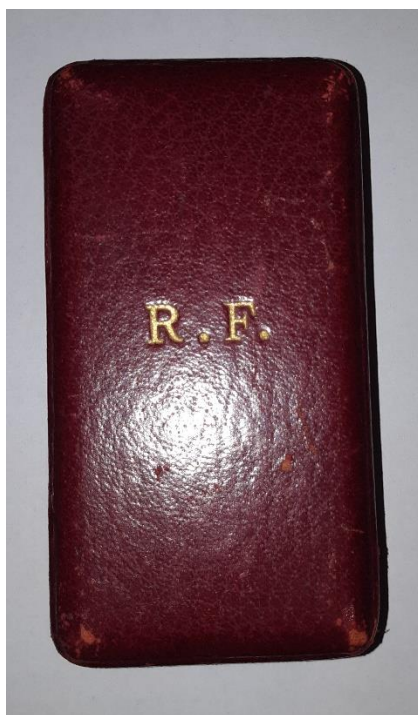
Iz svega navedenog zaključuje se kako se radi Viteškom križu Ordена Legije časti na vrpci i u kutiji. Stupanj Viteza može se zaključiti po tome što na vrpci nema rozete. Na temelju detalja s odlikovanja poput ženske glave na medaljonu aversa, vijenca umjesto krune iznad križa te godine: „1870“ u prstenu aversa može se zaključiti kako se radi o odlikovanju koje je nastalo za vrijeme Treće ili Četvrte Republike, odnosno između 1870. i 1951. godine. Male oznake na okrugloj karici najvjerojatnije upućuju da je odlikovanje izrađeno od srebra.

Orden crne zvijezde

Pojam francuskih kolonijalnih posjeda i protektorata najvećim se dijelom odnosio na ogromne teritorije sjeverne Afrike, odnosno na afričku obalu Sredozemnog mora, na golemo prostranstvo Ekvatorske Afrike, na Francusku Indokinu, Indiju i brojne otoke u Indijskom i južnom Tihom oceanu. Ovi posjedi obuhvaćali su milijune različitih stanovnika, a nominalni vladari nekih od ovih zemalja osnivali su svoje ordene, odlikovanja i medalje. Neka od ovih odlikovanja Francuska nikad nije priznala pa su se morale tražiti posebne dozvole za njihovo nošenje u Francuskoj gdje su se ova odlikovanja tretirala kao strana. Francuske vlasti su u nekim kolonijama osnovale odlikovanja koja su mogla biti dodijeljena i isticana samo uz dozvolu velikog kancelara Legije časti. Francuzi su dakle ova kolonijalna odlikovanja mogli isticati samo uz dozvolu i to u skladu s redosljedom nošenja francuski odlikovanja. Po redosljedu,

Legija časti i Vojna medalja dolazile su ispred priznatih kolonijalnih ordena, dok su nepriznati ordeni kolonija i protektorata dolazili tek ispred stranih odlikovanja.⁵⁵

Orden crne zvijezde osnovan je u gradu Porto-Novo 1. prosinca 1889. godine, a utemeljio ga je budući kralj Dahomeja Toffa kako bi nagradio pojedince koji su pomogli u osiguravanju njegovog kraljevstva. Porto-Novo je postao francuska kolonija 1863. godine, a francuske su snage pomogle Toffi i porazile susjedna plemena, a Toffa je postao kralj Dahomeja. Orden crne zvijezde priznat je kao francusko kolonijalno odlikovanje 1892. godine, a imao je pet stupnjeva. Najviši stupanj bio je Veliki križ, a slijedio ga je Veliki časnik. Komandir je bio Treći stupanj, a Četvrti stupanj Časnik. Vitez je bio posljednji, odnosno Peti stupanj. Ordenski znak izveden je u obliku malteškog križa čiji su kraci rascijepljeni na vrhovima. Kraci su u sredini ispunjeni bijelim emajlom, a na rubu plavim emajlom. Između krakova križa nalaze se zrake. U središtu križa nalazi se crno emajlirana peterokraka zvijezda. Vrpca Ordena crne zvijezde svijetlo plave je boje.⁵⁶

Slika 32 - Orden crne zvijezde, kutija

⁵⁵ Harrold Edgar Gillingham, „Notes on the Decorations and Medals of the French Colonies and Protectorates,“ *Numismatic Notes and Monographs* 36 (1928), 1-4.

⁵⁶ Gillingham, „Decorations of the French Colonies“, 23, 24.

U Arhivskom popisu Zbirke odlikovanja HR-HDA-1989. ZBIRKA ORDENJA u odjeljku odlikovanja pod brojem 7. stoji Francuski Časnički križ Kolonijalnog Ordena Crne zvijezde (Croix d'officier de l'ordre de l'etoile noire, osnovan 1889.), s kutijom. Odlikovanje je gotovo kompletno jer se nalazi na vrpci i u kutiji, a nedostaje samo povelja odlikovanja. Kutija je smeđe-crvene boje, u obliku kvadra sa zaobljenim krajevima. Na poklopcu kutije ispisano je zlatnim slovima: „R. F.“, skraćeno za: „RÉPUBLIQUE FRANÇAISE“, odnosno na hrvatskom: „REPUBLIKA FRANCUSKA“. Na unutrašnjoj strani poklopcu kutije crnim slovima piše signatura proizvođača u dva reda: „ARTHUS BERTRAND/PARIS“. Dimenzije kutije su: duljina 121 mm, širina 66 mm, visina 33 mm.

Slika 33 - Orden crne zvijezde u kutiji

Ordenski znak visi na peterokutnoj vrpci svijetlo plave boje s rozetom. Na naličju vrpce nalaze se dvije igle za aplikaciju odlikovanja na odjeću. Dimenzije vrpce: vrpca je široka 38 mm. Vrpca je provučena kroz kariku koja se provlači kroz kuglicu na vrhu nosača u obliku srebrnog zeleno emajliranog vijenca od dvije povezane lovorove grančice. Ispod vijenca je srebrni malteški križ s krakovima koji su rascijepljeni na krajevima. Krakovi su ispunjeni bijelim emajlom u sredini, a uz rub plavim emajlom. Između krakova se nalaze zrake, a u središtu križa se nalazi crno emajlirana zvijezda. Revers i avers odlikovanja su isti. Dimenzije odlikovanja: križ je zajedno s lovorovim vijencem visok 58 mm, a širok 38 mm.

Slika 34 - Orden crne zvijezde, avers

Iz navedenog se zaključuje kako se radi o francuskom kolonijalnom odlikovanju Ordena crne zvijezde koji svoje korijene vuče u Francuskoj Ekvatorskoj Africi. Po rozeti na svijetlo plavoj vrpci odlikovanja zaključuje se stupanj odlikovanja, a to je Časnik. Po signaturi na unutrašnjoj strani poklopca kutije zaključuje se da je proizvođač ovog odlikovanja jedna od najuspješnijih i najpoznatijih francuskih radionica za odlikovanja, Arthus-Bertrand iz Pariza. Poznato je kako je tvrtka Arthus-Bertrand nastala 1863. godine spajanjem dvije pariške tvrtke u jednu zlatarsku radionicu koja se bavila proizvodnjom francuskih i svjetskih odlikovanja, a bila je i glavni snabdjevač Velike kancelarije Legije časti. Poznato je kako je tvrtka 1901. godine promijenila ime u Arthus-Bertrand, Beranger & Magdelaine što se očitovalo i na oznakama radionice na kutijama odlikovanja.⁵⁷ Na unutrašnjoj strani poklopca kutije ovog specifičnog odlikovanja stoji samo: „ARTHUS BERTRAND/PARIS“. Ako je poznato da je Orden crne zvijezde ustanovljen 1889. godine, a 1901. godine je firma Arthus-Bertrand promijenila ime, onda se vrijeme proizvodnje ovog specifičnog odlikovanja može tražiti u

⁵⁷ Car, Muhić, *Odlikovanja Srbije i Jugoslavije*, 565, 566.

periodu između ove dvije godine. Na karici između vrpce i nosača odlikovanja nalazi se utisnuta mala oznaka koja vjerojatno ukazuje kako je odlikovanje izvedeno u srebru.

Slika 35 - Oznaka proizvođača na unutrašnjoj strani poklopca kutije

NJEMAČKA

Orden željeznog križa

S transformacijom feudalnih vojski u plaćeničke stajaće vojske apsolutistički monarsi morali su pronaći nove načine kako bi se povezali s vojskom i vojnicima. Tada se stvaraju prvi moderni redovi za zasluge, prije svega za vojne zasluge, kao zamjena za stare viteške redove koji su bili namijeni samo najvišem sloju aristokracije. Red tada počinje više predstavljati znak, odnosno orden, a manje ekskluzivnu organizaciju ili družbu. Prva je s praksom uvođenja vojnih redova počela Francuska, a terminologija i stupnjevanje redova bili su uvelike povezani s vojnim praksama i hijerarhijom. Stupnjevi odlikovanja redova nazivaju se po činovima poput časnika, komandira, komandanta. Također, kako su redovi za vojne zasluge bili namijenjeni časnicima, uvode se i niža odlikovanja za dočasnike i vojnike. Tako nastaju prve medalje. Tijekom 17. i 18. stoljeća, a napose za vrijeme i nakon Napoleonskih ratova europske države osnivaju brojne redove i medalje za vojne zasluge i hrabrost. Takvo je odlikovanje i Orden željeznog križa koji je osnovan 1813. godine te je obnovljen 1870. godine kao prusko, a potom 1914. godine kao njemačko odlikovanje.⁵⁸

Željezni križ utemeljio je 10. ožujka 1813. godine pruski kralj Fridrik Vilim III. kao vojno odlikovanje namijenjeno onim pojedincima koji su se iskazali hrabrošću u vrijeme rata. Odlikovanje je prvotno imalo tri stupnja. Najviši stupanj bio je Veliki križ koji se nosio oko vrata na lentici crne boje s dvije bijele pruge na oba ruba. Nakon Velikog križa slijedio je Prvi

⁵⁸ Adanić, Kašpar, Prister, Ružić, *Hrvatska odlikovanja*, 113, 114.

stupanj koji nije imao vrpca, a nosio se uz pomoć igle. Drugi stupanj nosio se na vrpci crne boje s dvije bijele pruge na oba ruba i bio je manji. Postojao je još jedan, najviši stupanj Ordена željeznog križa, odnosno Veliki križ sa zvijezdom koji je ustanovljen kako bi bio dodijeljen feldmaršalu Blücheru nakon bitke kod Waterlooa 1815. godine.⁵⁹ Ovaj stupanj Ordена željeznog križa bio je dodijeljen još samo jedanput, feldmaršalu Paulu von Hindenburgu 1918. godine.⁶⁰ Iznimno, Orden željeznog križa dodjeljivao se i civilima, a tada bi vrpca bila bijele boje s crnim prugama. Prvi tip ordenskog znaka Željeznog križa iz 1813. godine bio je izveden u obliku crnog jednakoakračnog križa čiji se krakovi sužavaju prema središtu, a vrhovi krakova su ravni. Ovaj tip križa se i naziva templarskim ili željeznim križem. Na aversu križa nije bilo nikakvih natpisa ni ukrasa, a u središtu križa reversa se nalazila hrastova grančica s četiri žira za Prvi stupanj, ili hrastova grančica s dva žira za Drugi stupanj. Kraljevski monogram: „FW“ ispod krune nalazio se u gornjem kraku križa, a u donjem kraku križa se nalazila godina utemeljenja odlikovanja: „1813“. Dugogodišnji nositelji Ordена željeznog križa imali su pravo okrenuti odlikovanje tako da se vidi revers, a 1838. godine ova praksa je i ozakonjena.⁶¹

Slika 36 - Orden željeznog križa II. stupnja, avers

⁵⁹ Encyclopaedia Britannica, s. v. „Iron Cross“.

⁶⁰ Gordon Williamson, *The Iron Cross: A History, 1813-1957* (Poole: Blandford Press, 1984), 46.

⁶¹ Prister, *Odlikovanja*, 94, 95.

Za Francusko-pruskog rata 1870. godine obnovio je kralj Vilim I. Orden željeznog križa koji se dodjeljivao na jednaki način kao i prije. Jedina promjena zbilila se u dizajnu odlikovanja, a podrazumijevala je dodatak monograma: „W“ u središte križa na aversu te dodavanje krune u gornji krak križa i godine: „1870“ u donji krak križa na aversu. Ponovno obnavljanje Ordena željeznog križa zbililo se početkom Prvog svjetskog rata 1914. godine kada ga je car Vilim II. ponovno vratio u uporabu, a i ovaj put je promijenjen izgled aversa križa. U središte križa sada je dodan monogram: „W“, u kraku iznad se nalazila kruna, a u kraku ispod godina: „1914“. Tijekom Prvog svjetskog rata dodijeljeno je gotovo šest milijuna Ordena željeznog križa Prvog i Drugog stupnja.⁶² Nositeljem Ordena željeznog križa mogli su postati i građani država Centralnih sila.⁶³

Slika 37 - Orden željeznog križa II. stupnja, revers

Četvrti put Željezni križ je obnovljen 1. rujna 1939. godine pod Adolfom Hitlerom, istoga dana kad je Njemačka napala Poljsku, a uveden je i novi stupanj koji je dolazio nakon Velikog križa i ispred Željeznog križa Prvog stupnja i zvao se Viteški križ. Orden željeznog križa se tijekom Drugog svjetskog rata mogao dodijeliti Nijemcima i građanima zemalja koje su bile njemačke saveznice. Dodjeljivao se za izuzetnu hrabrost i zasluge u zapovijedanju u ratnim uvjetima. Još neki stupnjevi uvedeni su za vrijeme Drugog svjetskog rata pa se Orden

⁶² Isto 95.

⁶³ Williamson, *The Iron Cross*, 46.

tada sastojao od ukupno osam stupnjeva.⁶⁴ Veliki križ sa zvijezdom bio je najviši stupanj, a dodijeljen je samo jedanput i to Hermannu Göringu za zasluge u zapovijedanju avijacijom u francuskoj kampanji 1940. godine.⁶⁵ Viteški križ sa zlatnim lišćem, mačevima i dijamantima predstavljao je Drugi stupanj koji je ustanovljen u prosincu 1944. godine, a također je dodijeljen samo jedanput. Nakon ovog stupnja, dolazio je Viteški križ s hrastovim lišćem, mačevima i dijamantima, a poslije njega Viteški križ s hrastovim lišćem i mačevima. Peti stupanj je bio Viteški križ s hrastovim lišćem, a nakon njega je dolazio Viteški križ. Zadnja dva stupnja bili su stari Prvi i Drugi stupanj. Uvedene su i promijene u dizajnu pa je carski monogram na aversu zamijenjen svastikom i u donjem kraku je dodana godina: „1939“, a na reversu je jedino ostala godina osnutka odlikovanja: „1813“ u donjem kraku. Nakon Drugog svjetskog rata, točnije nakon 1957. godine, nošenje ordenskih znakova Željeznog križa u Saveznoj Republici Njemačkoj je dozvoljeno, ali uz uklanjanje svastike koja se zamjenjivala hrastovim lišćem.⁶⁶

Slika 38 - Traka najvjerojatnije za Orden željeznog križa II. stupnja

U Arhivskom popisu HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA pod brojem 8. u odjeljku odlikovanja upisan je Njemački Željezni križ 1914. (osnovan 1813.), bez kutije. Odlikovanje se nalazi u savijenom bijelom A4 papiru na kojem je olovkom ispisano u tri reda: „2/ORDEN ŽELJEZNOG KRIŽA II. STUPNJA,/1914.“, a odlikovanje je najvjerojatnije spremljeno u papir prilikom izrade Arhivskog popisa. Odlikovanje visi na trokutasto složenoj vrpici crne boje s dvije bijele pruge na oba ruba. Trokutasta vrpca upućuje na zaključak kako odlikovanje najvjerojatnije nije dodijeljeno njemačkom vojniku već građaninu neke od država Centralnih

⁶⁴ Encyclopaedia Britannica, s. v. „Iron Cross“.

⁶⁵ Williamson, *The Iron Cross*, 152-155.

⁶⁶ Prister, *Odlikovanja*, 95.

sila, najvjerojatnije vojniku Austro-Ugarske Monarhije. Dimenzije vrpce: 40 mm. U Arhivskom popisu u odjeljku Razno pod brojem 7. je navedena i Njemačka traka za željezni križ, 1 komad. Ova trokutasto složena traka je crne boje s bijelim prugama na rubovima i široka je 40 mm. Najvjerojatnije pripada Ordenu željeznog križa II. stupnja, a koji je dodijeljen građaninu neke druge zemlje Centralnih sila.

Ordenski znak izveden je u obliku templarskog, odnosno željeznog križa, crno lakiranog i uokvirenog u srebrni rub. Na aversu se u gornjem kraku križa nalazi kruna, u središtu križa je slovo: „W“, skraćeno za: „WILHELM“, odnosno monogram cara Vilima II., a u donjem kraku se nalazi godina: „1914“. Na reversu u gornjem kraku križa je također kruna ispod koje se nalaze slova: „FW“, skraćeno za „FRIEDRICH WILHELM“, odnosno monogram kralja Fridrika Vilima III., u središtu križa nalazi se hrastov trolist, a u donjem kraku je godina prvog osnutka Ordена željeznog križa: „1813“. Dimenzije odlikovanja: promjer krakova križa iznosi 43 mm. Po godini na donjem kraku križa na aversu: „1914“ može se zaključiti kako se radi o Ordenu željeznog križa kakav se proizvodio i dodjeljivao tijekom Prvog svjetskog rata pa se nastanak Križa može smjestiti u razdoblje između 1914. i 1918. godine. Da se radi Ordenu željeznog križa Drugog stupnja potvrđuju vrpca, postojanje aversa i reversa te manje dimenzije odlikovanja.

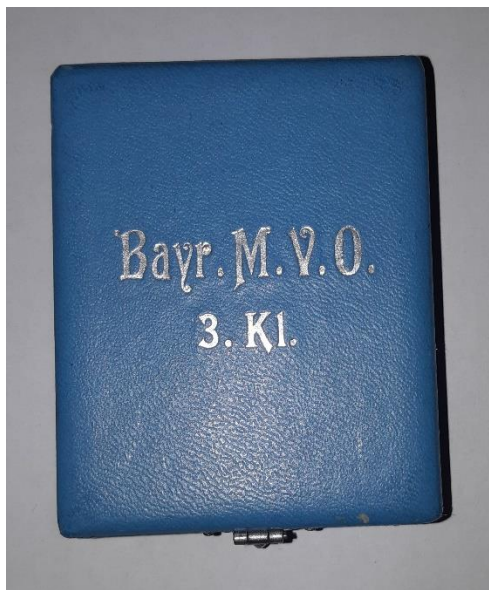
BAVARSKA

Bavarski orden za vojne zasluge

Tijekom Austrijsko-pruskog rata koji je izbio 1866. godine osnovao je bavarski kralj Ludvig II. Oton Orden za vojne zasluge kao vojno odlikovanje koje je bilo namijenjeno onim zaslužnim pojedincima koji nisu ispunjavali stroge uvjete za dobivanje Vojnog ordena Maxa Josepha koji je osnovan 1806. godine i čiji su nositelji bili nobilitirani i dobivali doživotnu novčanu naknadu. Odlikovanje je bilo namijenjeno pripadnicima bavarske vojske, ali i stranim vojnim i civilnim pojedincima koji su se istakli vojnim zaslugama. Prema Statutu Vojnog ordena za zasluge, kralj je bio Veliki majstor Ordена, a odlikovanje je bilo podijeljeno u pet stupnjeva koji su odgovarali vojnoj hijerarhiji. Najviši stupanj je bio Veliki križ, a poslije njega je slijedio Veliki komander. Ovi su stupnjevi bili namijenjeni generalima. Zatim je slijedio stupanj Komandera koji je bio namijenjen brigadnim časnicima. Potom su slijedili Vitez prvog

stupnja i Vitez drugog stupnja koji su bili namijenjeni nižim časnicima. Svi nositelji Ordena za vojne zasluge imali su pravo ukrasiti svoj grb prikazom ovog odlikovanja.⁶⁷

Ordenski znak je bio inspiriran izgledom Ordena palatinskog lava kojeg je 1767. godine ustanovio bavarski elektor Karlo Teodor. Bio je izveden u obliku malteškog križa čiji su krakovi ispunjeni plavim emajlom i između kojih su se nalazili stilizirani plamenovi. Na crno emajliranom središnjem polju medaljona aversa nalazilo se stilizirano slovo: „L“ ispod krune. Uokolo središnjeg polja medaljona nalazio se bijelo emajlirani prsten s kopčom u donjem dijelu i natpisom u gornjem dijelu: „MERENTI“. U središnjem polju medaljona aversa nalazi se uspravni bavarski lav, a u prstenu se nalazi godina osnutka odlikovanja: „1866“. Iako je odlikovanje osnovano u drugoj polovici 19. stoljeća, njegov dizajn svakako posjeduje barokne stilske elemente i poput motiva plamena, lavova i stiliziranog monograma. Orden za vojne zasluge je, uz Vojni križ za zasluge, predstavljao najpodjeljivnije odlikovanje u bavarskoj vojsci.⁶⁸

Slika 39 - Bavarski orden za vojne zasluge III. stupnja, kutija

Prema Arhivskom popisu HR-HDA-1989. ZBIRKA ORDENJA u Zbirci se nalazi i jedan Bavarski orden za vojne zasluge III. klase s mačevima (Bayern, Militär-Verdienstorden, III. Klasse mit Schwertern, osnovan 1866.). Odlikovanje je tako upisano pod brojem 4. u

⁶⁷ Bayerisches Armeemuseum, s. v. „Komturkreuz des bayerischen Militär-Verdienstordens 1866“.

⁶⁸ Isto.

odjeljku Odlikovanja. Odlikovanje je gotovo potpuno i nalazi se na vrpci i u kutiji. Kutija je pravokutnog oblika i plave je boje. Na poklopcu kutije je u dva reda ispisano: „BAYR.M.V.O./3.KL.“, skraćeno za: BAYERN, MILITÄR-VERDIENSTORDEN, III. KLASSE, odnosno: BAVARSKI ORDEN ZA VOJNE ZASLUGE III. STUPNJA. Dimenzije kutije su: duljina 74 mm, širina 58 mm, visina 21 mm.

Slika 40 - Bavarski orden za vojne zasluge III. stupnja, avers

Ordenski znak visi na trokutno složenoj vrpci bijele boje koja na oba ruba ima jednu tanju crnu i jednu deblju plavu prugu. Dimenzije vrpce: vrpca je široka 39 mm. Okrugla karika povezuje vrpca i ordenski znak preko kuglice na apliciranim srebrnim ukrštenim mačevima. Ispod mačeva se nalazi srebrni malteški križ s rascijepljenim krakovima. Krakovi su ispunjeni plavim emajlom, a između krakova se nalaze srebrni plamenovi. Središnje polje medaljona na aversu je crno emajlirano sa srebrnim stiliziranim slovom: „L“ ispod srebrne krune. Uokolo središnjeg polja medaljona na aversu se proteže bijelo emajlirani prsten s kopčom i rupicama u donjem dijelu i natpisom na latinskom u gornjem dijelu: „MERENTI“, odnosno prevedeno na hrvatski: „ZASLUGA“. Na reversu se u crno emajliranom središnjem polju nalazi uspravni bavarski lav s krunom, a uokolo u bijelo emajliranom prstenu se u gornjem dijelu nalazi godina osnutka Ordena: „1866“, a u donjem dijelu prstena je kopča s rupicama. Na reversu u oštrici jednog od mačeva utisnuta je mala oznaka: „J.L. 900“. Također na reversu, u dijelu iznad križa

na koji su aplicirani mačevi i koji je spojen s kuglicom kroz koju je provučena karika utisnuto je: „950 J.L.“. Dimenzije odlikovanja: križ je zajedno s mačevima visok 50 mm, a širok je 41 mm.

Slika 41 - Bavarski orden za vojne zasluge III. stupnja, revers

Srebrni ordenski znak, nepostojanje krune između križa i vrpce te ukršteni mačevi iznad križa potvrđuju kako se radi o Ordenu za vojne zasluge III. stupnja s mačevima. Male oznake na reversu na ukrštenim mačevima: „J.L. 900“ i na spojnom dijelu iznad gornjeg kraka križa: „950 J.L.“ upućuju na zaključak da je odlikovanje izrađeno od srebra. Mačevi su izvedeni od srebra nešto manje čistoće, dok je križ izrađen od srebra više čistoće. Male oznake: „J.L.“ ukazuju na proizvođača odlikovanja, odnosno da je Orden proizveden u poznatoj radionici Jacoba Lesera. Radionica je djelovala u gradu Straubingu, a 1885. godine vojvoda Maksimilijan Bavarski je dodijelio Jacobu Leseru naslov bavarskog dvorskog zlatara. Također, Jacob Leser je 1887. godine od bavarskog princa regenta Luitpolda dobio titulu kraljevskog bavarskog dvorskog zlatara, a 1903. godine titulu bavarskog komercijalnog savjetnika. Radionica je u to vrijeme proizvodila trećinu bavarskih odlikovanja te je proizvodila i odlikovanja za brojne druge države, a svoje je proizvode izvozila i u Sjedinjene Američke Države. Tijekom Prvog

svjetskog poslovanje radionice je opalo, a nakon rata dio poslovanja se preselio München.⁶⁹ Vrijeme nastanka odlikovanja može se tražiti u periodu nakon 1866. godine i prije kraja Prvog svjetskog rata 1918. godine.

Slika 42 - Male oznake proizvođača i čistoće srebra na reversu

BUGARSKA

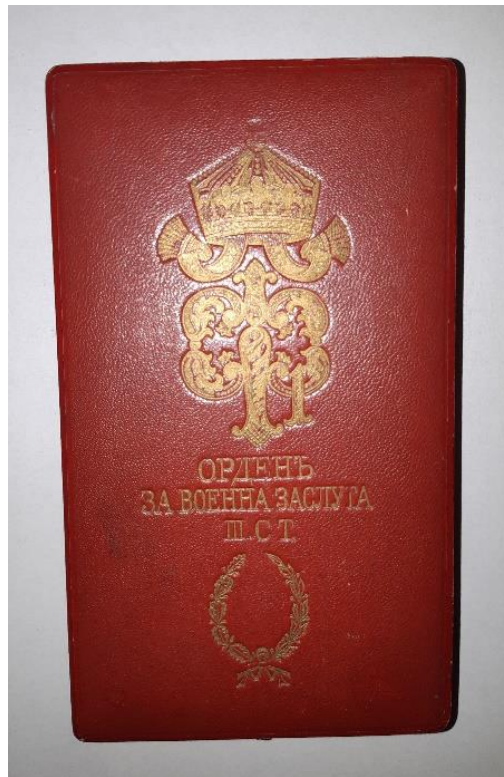
Bugarski orden za vojne zasluge

Orden za građanske zasluge osnovan je ukazom kancelara bugarskih ordena 1891. godine, a dodjeljivao se pojedincima za civilne zasluge prijestolju i domovini.⁷⁰ Orden za vojne zasluge osnovan je 1900. godine kao dopuna za ovaj bugarski orden, a dodjeljivao se vojnom osoblju za odanu službu i zasluge u vrijeme rata i mira. Dodjeljivao se vojnicima i časnicima, a odlikovanje su mogli primiti i zaslužni strani državljani. Ordenski znak ovog odlikovanja bio je izveden u obliku pizanskog križa s okruglim medaljonom u sredini. Krakovi križa crveno su emajlirani. Između krakova križa izlazili su krajevi ukrštenih mačeva. Središnje polje medaljona na aversu bilo je crveno emajlirano s monogramom. Uokolo središnjeg polja medaljona nalazio se zeleno emajlirani prsten u kojem je ćirilicom ispisano: „ЗА ВОЈНЕ ЗАСЛУГЕ“, odnosno prevedeno na hrvatski: „ZA VOJNE ZASLUGE“. U središnjem crveno emajliranom polju medaljona na reversu nalazio se bugarski okrunjeni uspravni lav koji je na grudima imao štiti sa saksonskim grbom. U zeleno emajliranom prstenu oko središnjeg polja na reversu bio je ispisan datum ustanovljenja Ordena za građanske zasluge: „2 АБГУСТЪ 1891“, odnosno prevedeno na hrvatski: „2. KOLOVOZA 1891“, jer je Orden za vojne zasluge

⁶⁹ Car, Muhić, *Odlikovanja Srbije i Jugoslavije*, 564.

⁷⁰ Prister, *Odlikovanja*, 50.

teoretski bio samo proširenje Ordena za zasluge kojem je pripadao i Orden za građanske zasluge. Vrpca je bila žute boje s jednom tanjom bijelom prugom i jednom širom crnom prugom na oba ruba.⁷¹

Slika 43 - Bugarski orden za vojne zasluge III. stupnja, kutija

Orden je imao šest stupnjeva te Veliki križ kao najviši stupanj. Veliki križ osnovan je 1933. godine i bio je namijenjen najvišim časnicima, odnosno generalima, a mogli su ga dobiti i generali stranih vojski. Zlatni ordenski znak ovog stupnja visio je na zlatnoj kruni i nosio se na lenti preko desnog ramena i o lijevom boku. Također, zvijezda s osam krakova i sa zlatnim ordenskim znakom nosila se na lijevoj strani grudi. Prvi stupanj, koji je do uvođenja Velikog križa bio i najviši stupanj, podrazumijevao je nošenje manjeg zlatnog ordenskog znaka s krunom na nešto užoj lenti preko desnog ramena i o lijevom boku i manje osmerokrake zvijezde na lijevoj strani grudi. Ovaj stupanj dobivali su generali bugarske vojske, ali i najviši strani časnici. Drugi stupanj podrazumijevao je nošenje zlatnog ordenskog znaka s krunom na lenticu oko vrata te nošenje romboidne zvijezde na lijevoj strani grudi, a dodjeljivao se visokim časnicima. Ordenski znak Trećeg stupnja bio je zlatan i s krunom a nosio se na lenticu ispod

⁷¹ Bulgarian Royal Decorations, s. v. „National Order of Military Merit“.

vrata i bez zvijezde te je bio namijenjen višim časnicima i zapovjednicima. Četvrti stupanj podrazumijevao je nošenje manjeg zlatnog ordenskog znaka s krunom na trokutnoj vrpci s rozetom na lijevoj strani grudi i bio je namijenjen višim i nižim časnicima. Ordenski znak Petog stupnja bio je srebrn i mogao je biti dodijeljen s krunom ili bez krune, a nosio se na trokutnoj vrpci bez rozete na lijevoj strani grudi. Dodjeljivan je nižim časnicima, dočasnicima i ratnim veteranima. Peti stupanj nije bio emajliran već samo srebrn i bez krune, a nosio se na trokutnoj vrpci na lijevoj strani grudi.⁷²

Slika 44 - Bugarski orden za vojne zasluge III. stupnja u kutiji

Tijekom Balkanskih ratova posljednja tri stupnja Ordena za zasluge počela su se dodjeljivati na svijetlo plavoj vrpci koja je indicirala da su nositelji tih odlikovanja bili odlikovani za hrabrost iskazanu na bojnopolju. Za vrijeme Prvog svjetskog rata, točnije od 1916. godine, odlikovanje je dodjeljivano s ratnim dekoracijama u obliku zeleno emajliranog vijenca od povezne hrastove i lovorove grančice koji je apliciran na krakove križa, a prsten oko središnjeg dijela medaljona aversa i reversa od tada je bijelo emajliran. Ove promjene ukazivale

⁷²Isto.

su kako su nositelji ovakvih ordenskih znakova bili odlikovani za zasluge u sukobu s neprijateljem. Od tada se i Četvrti, Peti i Šesti stupanj Ordena za vojne zasluge nose na svijetlo plavoj vrpci.⁷³

Pod brojem 5. u Odjeljku Odlikovanja Arhivskog popisa HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA upisan je Bugarski orden za vojne zasluge III. klase (Орден за Военна Заслуга, osnovan 1890.), s kutijom. Orden za vojne zasluge nije osnovan 1890. godine nego 1900. godine kako je i objašnjeno par odlomaka prije. Odlikovanje je gotovo kompletno jer se nalazi na lentici i u kutiji. Kutija je četvrtastog oblika sa zaobljenim vrhovima i crveno smeđe boje. Na poklopcu kutije nalazi se veliki zlatni stilizirani monogram ispod krune s pendilijama: „Ф1“, konvertirano u latinicu: „F1“, odnosno monogram Ferdinanda I. Ispod je tekst ispisan zlatnim ćiriličnim slovima u tri reda: „ОРДЕНЪ/ЗА ВОЕННА ЗАСЛУГА/III. С Т.“, odnosno prevedeno na hrvatski: „ORDEN ZA VOJNE ZASLUGE III. STUPNJA“. Ispod natpisa se nalazi zlatni vijenac od hrastove grančice lijevo i lovorove grančice desno. Grančice su povezane vrpcom. Dimenzije kutije su: duljina 152 mm, širina 88 mm, visina 25 mm. Lentica je žute boje s jednom tanjom bijelom prugom i jednom širom crnom prugom na oba ruba lentice. Dimenzije lentice: lentica je široka 42 mm.

Slika 45 - Bugarski orden za vojne zasluge III. stupnja, avers

⁷³Isto.

Vrpca je provučena kroz zlatnu plosnatu kariku koja je okruglom karikom spojena sa zlatnom krunom s pendilijama. Kruna je ukrašena bijelim, zelenim i crvenim emajlom. Odlikovanje je izvedeno u obliku zlatnog pizanskog križa čiji su krakovi prošireni i imaju zašiljene vrhove te su ispunjeni crvenim emajlom. Između krakova križa vidljivi su krajevi ukrštenih mačeva. Na krakove križa je apliciran zeleno emajlirani vijenac od hrastove grančice lijevo i lovorove grančice desno. Grančice su povezane vrpcom. Središnje polje medaljona aversa ispunjeno je crvenim emajlom i u njemu se nalazi bijelo emajlirano stilizirano ćirilično slovo: „Ф“ i brojka: „I“, odnosno monogram Ferdinanda I.. Uokolo središnjeg polja nalazi se bijelo emajlirani prsten u kojem je zlatnim ćiriličnim slovima ispisano: „ЗА БОЕВНА ЗАСЛУГА“, odnosno prevedeno na hrvatski: „ZA VOJNE ZASLUGE“. U središnjem crveno emajliranom polju medaljona reversa nalazi se zlatni okrunjeni bugarski lav sa štitom sa saksonskim grbom na grudima, odnosno simbolom dinastije Coburg-Koháry. Uokolo središnjeg dijela nalazi se bijelo emajlirani prsten u kojem je ispisano datum osnutka Ordена: „2 АВГУСТЪ 1891“, odnosno prevedeno na hrvatski: „2. KOLOVOZA 1981“.

Slika 46 - Bugarski orden za vojne zasluge III. stupnja, revers

Iz natpisa na poklopcu kutije zaključuje se kako se radi o Ordenu za vojne zasluge III. stupnja, a to potvrđuje i sam oblik odlikovanja. Po zlatnom vijencu na poklopcu kutije, po apliciranom zeleno emajliranom vijencu na ordenskom znaku koji predstavlja ratnu dekoraciju te po bijelo emajliranom prstenu uokolo središnjeg polja aversa i reversa zaključuje se kako je

ovo odlikovanje nastalo nakon izmjena u izgledu odlikovanja 1916. godine pa je to i najranija moguća godina nastanka ovo odlikovanja.

Slika 47 - Bugarski orden za vojne zasluge III. stupnja, lentica

MEDALJE

Pojam medalje podrazumijeva reljefom ukrašenu pločicu kružnog oblika. Mogu je izdavati institucije, udruge ili osobe, a osnovna podjela medalja s obzirom na tehniku izrade razlikuje lijevane i kovane medalje. Ako je pravokutnog ili višekutnog oblika onda se naziva plaketom. Uobičajeno se sastoji se od aversa na kojem se nalazi portret i reversa na kojem se nalazi simbolička ili alegorijska kompozicija. Od novca se razlikuje jer nema namjenu monete. Medalja svoje korijene vuče još od antičkog novca Grčke i Rima koji je bio na visokoj razini umjetničkog oblikovanja te je oblikom uvelike podsjeća na formu medalje. Ipak forma medalje u antici nije postojala, a prve medalje u modernom smislu počinju se proizvoditi za vrijeme renesanse u Italiji 15. stoljeća, a do punog razvoja medalje došlo je tijekom klasicizma 18. i 19. stoljeća. Umjetnost medalje javlja se u Hrvatskoj još od 15. stoljeća, a u potpunosti se afirmira kao umjetnička disciplina tijekom 20. stoljeća. Najistaknutiji domaći umjetnici koji su se bavili izradom medalja su Robert Frangeš Mihanović, Ivo Kerdić, Ivan Meštrović, Antun Augustinčić i Vanja Raduš.⁷⁴

Medalja povodom otkrivanja Gundulićeva spomenika

Specifični politički uvjeti u kojima se Dubrovnik nalazio u drugoj polovici 19. stoljeća obilježeni su prije svega postojanjem nekoliko političkih struja u gradu. Srbokatolicizam je kao politički pokret dijela dubrovačke mlade inteligencije težio teritorijalnoj autonomiji, odnosno zalagao se za inkorporiranje autonomnog Dubrovnika u potencijalnu južnoslavensku zajednicu u kojoj bi Srbija igrala ulogu južnoslavenskog Pijemonta. Dubrovački autonomaši predstavljali su regionalističku političku struju koja je naglasak stavljala na posebnost dubrovačkog identiteta te se protivila ideji uklapanja Dubrovnika u Bansku Hrvatsku. Pravaštvo je u Dubrovniku predstavljalo specifičnu političku varijaciju koja se izvorno vodila koncepcijom hrvatskog državnog prava, ali uz približavanje nekim postulatima narodnjaštva koje je priznavalo postojanje Srba i Hrvata kao dva plemena jednog naroda. Nakon pobjede na izborima i dolaska na vlast autonomaško-srbokatoličke koalicije na vlast u Dubrovniku 1890. godine realiziralo se postavljanje spomenika Ivanu Gunduliću 1893. godine.⁷⁵

⁷⁴ Hermine Goericke-Lukić, *Medalje i plakete iz zbirke Muzeja Slavonije Osijek: 15.-20. stoljeće* (Osijek: Muzej Slavonije, 1993), 14-16, 21, 24-25.

⁷⁵ Ivan Grkeš, „Trodnevna proslava obilježavanja 300-godišnjice Gundulićeva rođenja u Dubrovniku 1893. godine: prilog proučavanju povijesti kasnog 19. st. na dubrovačkome području“ (Rad nagrađen Rektorovom nagradom za individualni znanstveni i umjetnički rad, Sveučilište u Zagrebu, 2018), 5-9.

Ideja o postavljanju spomenika Ivanu Gunduliću povodom tristote obljetnice njegova rođenja javlja se već početkom osamdesetih godina 19. stoljeća, a inicirala ju je dubrovačka mladež. Zbog različitih političkih i finansijskih uvjeta, izvedba i manifestacija postavljanja spomenika Gunduliću dogodila se tek za srpsko-autonomaške vlasti 1893. godine. Zbog složenih političkih uvjeta, ali i zbog dugog razdoblja ekonomske stagnacije, kulturne manifestacije u Dubrovniku su redovno rezultirale buntom, otporom i kritikom koji su bili upereni protiv vlasti koja je inicirala događanje.⁷⁶

Slika 48 - Medalja kovana u povodu otkrivanja Gundulićeva spomenika, avers

Izrada spomenika povjerena je kiparu Ivanu Rendiću, a spomenik se trebao sastojati od brončanog kipa i stiliziranog mramornog postamenta. Gundulić je na spomeniku prikazan s dugom kovrčavom kosom i u plemićkom odijelu, a odlučeno je da se spomenik postavi na Poljani.⁷⁷ Svečanosti povodom otkrivanja spomenika trajale su tri dana, 25., 26. i 27. lipnja, a podrazumijevale su svečani banket, kazališne predstave, svete mise, kićenje i rasvjetu grada, pucanje iz topova, glazbu, narodnu zabavu i tombolu.⁷⁸ Spomenik je svečano otkriven 26. lipnja 1893. godine, a organizatori su svečanostima povodom otkrivanja pokušali dati što neutralniji

⁷⁶ Grkeš, „Troдневna proslava obilježavanja 300-godišnjice Gundulićeva rođenja, 9, 10-11.

⁷⁷ Isto 14-16.

⁷⁸ Nikola Šubić, „Otkrivanje spomenika Ivanu Gunduliću 1893. godine u Dubrovniku,“ *Ekonomska misao i praksa* vol. 11, br. 1 (2002), 177.

i neobojeni karakter te naglasiti hrvatsko-srpsku slogu. Usprkos ovim intencijama organizatora, realnost političke i nacionalne sukobljenosti i podijeljenosti u kojima se proslava odvijala očitovali su se u različitoj obojenosti novinskih članaka i pamfleta koji su pisani i pjesama koje su se pjevale, u različitim dekoracijama kojima su kićeni javni prostori, u zastavama raznih vrsta koje su izvještene te u različitim ukrasima koje se ljudi nosili na odjeći. Nosile su se različite kokarde, kolajne, trake i vrpce s hrvatskim i srpskim trobojnicama.⁷⁹ Prodavali su se razni predmeti i suveniri komemorativnog karaktera.⁸⁰ Ova podijeljenost manifestacije očitovala se i u postojanju dvije medalje koje su kovane povodom otkrivanja spomenika Gunduliću 1893. godine u Dubrovniku.

Slika 49 - Medalja kovana u povodu otkrivanja Gundulićeva spomenika, revers

Jedna medalja bila je veća i nju je dala kovati dubrovačka Općina, a druga je bila manja i nju su kovali Hrvati iz Zagreba.⁸¹ Veća medalja imala je promjer 50 mm i na aversu je prikazivala Gundulićevo poprsje okrenuto ulijevo, a uokolo portreta se nalazio natpis: „ĀIVO FRANA GUNDULIĆA“. Na aversu se nalazila i signatura kalupara: „JOH. NEUBAUER“. Na reversu se u lijevom dijelu nalazila lira i maslinova grančica s vrpcom, te natpis u dva reda:

⁷⁹ Grkeš, „Troдневna proslava obilježavanja 300-godišnjice Gundulićeva rođenja, 27-33.

⁸⁰ Šubić, „Otkrivanje spomenika Ivanu Gunduliću, 177.

⁸¹ Božo Lasić, Dino Lokas, *Dubrovačke medalje i plakete: otisak vremena* (Dubrovnik: Dubrovački muzeji, Društvo prijatelja dubrovačke starine, 2016), 45-46.

„DUBROVNIK/1983“.⁸² Druga medalja bila je promjera 34 mm i imala je ušicu na kojoj je bila aplicirana trakica u bojama hrvatske zastave. Na aversu se nalazio portret Ivana Gundulića i lovorov vijenac, a na reversu komemorativni natpis u čast podizanja spomenika između dvije lovorove grančice. Autor medalje bio je Josip Radković.⁸³

U Arhivskom popisu HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA u odjeljku Spomen medalje se pod brojem 3. nalazi Spomen medalja u čast otkrivanja spomenika Ivanu Gunduliću u Dubrovniku, 1983.. Zlatna medalja je okrugla i s ušicom. Na aversu medalje nalazi se poprsje Ivana Gundulića s dugom kovrčavom kosom, a ispod poprsja se nalazi vijenac od dvije povezane lovorove grančice. Oko portreta uz rub medalje je natpis: „JVANA GUNDULIĆA DUBROVČANINA“. Na sredini reversa medalje između dvije povezane lovorove grančice nalazi se natpis u šest redova: NA DAN 26 JUNIJA 1893/HRVATI/SAKUPLJENI/PRED SVEČANO OTKRIVENIM/SPOMENIKOM/SLAVNOGA SVOGA PJESNIKA“. Medalja je napravljena 1893. godine, a izveo ju je Josip Radković. Radković je bio jedan od najpoznatijih i najplodnijih zagrebačkih medaljera i rezbara te učenik prvoga zagrebačkoga medaljera Franje Karesa. Školovao se u Zagrebu i Beču, a 1883. godine otvorio je vlastitu radionicu u zagrebačkoj Ilici u kojoj je radio do 1919. godine.⁸⁴ Autor je brojnih medalja koje su naručivane u razne svrhe i povodom raznih događaja kao što su posjete Franje Josipa I. i prestolonasljednika Rudolfa Zgrebu te održavanje vojnih vježbi u Hrvatskoj. Izradio je medalje i za gospodarske šumarske izložbe, medalje za vatrogasna, pjevačka, kulturna, gospodarska i veteranska društava, te medalje povodom otkrivanja spomenika Ivanu Gunduliću i Antunu Mihanoviću.⁸⁵ Dimenzije medalje: promjer medalje iznosi 34 mm, a visina medalje s ušicom iznosi 38 mm.

Medalja povodom otvorenja Hrvatskog zemaljskog kazališta

Car Franjo Josip I. posjetio je 1895. godine Zagreb te je ceremonijalno položio završni kamen na zgradi Hrvatskog narodnog kazališta, Realne gimnazije, Glazbenog zavoda i više trgovačke škole, a posjetio je i nove prostore Zagrebačkog sveučilišta.⁸⁶ Zagreb je tada bio

⁸² Goericke-Lukić, *Medalje i plakete iz zbirke Muzeja Slavonije*, 138.

⁸³ Lasić, Lokas, *Dubrovačke medalje i plakete*, 46.

⁸⁴ Ivan Mirnik, „Josip Radković, prilog životopisu,“ *Numizmatičke vijesti* vol. 40, br. 51 (1998), 83.

⁸⁵ Ivan Mirnik, „Josip Radković, Zagreb's second engraver,“ *The Medal* 33 (1998), 74-79.

⁸⁶ Filip Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt: Franjo Josip I. u Zagrebu 1895. godine* (Zagreb: Srednja Europa, 2014), 1.

glavni grad Trojedne Kraljevine u kojem su bile smještene najvažnije kulturne i znanstvene institucije Hrvatske i Slavonije. U manifestacijama koje su slavile dolazak cara i otvorenje važnih kulturno-obrazovnih institucija sudjelovala je politička elita i najviši slojevi aristokracije, ali i birokracija, profesori, studenti i učenici. Organizirane su kazališne predstave, balovi, zabave i svečani objedi, držani su govori. Uz brojna događanja i manifestacije, prilikom posjete Franje Josipa I. Zagrebu također su proizvedeni i brojni predmeti raznih vrsta koji su trebali pridonijeti svečanom i patriotskom karakteru posjeta te privući mase. Tiskane su knjige, prije svega biografije Franje Josipa I., ali i vodiči kroz Zagreb te službene publikacije koje su opisivale posjet. Mogle su se kupiti prigodne čaše, zastave, biste i portreti vladara te razni ukrasi.⁸⁷ Na poticaj Isidora Kršnjavog, izradio je Robert Frangeš Mihanović ceremonijalni čekić kojim Franjo Josip I. svečano zakucio posljednji kamen na balustradi Hrvatskog narodnog kazališta.⁸⁸

Slika 50 - Medalja kovana u povodu otvorenja Hrvatskog zemaljskog kazališta u Zagrebu 1895. godine, avers

Povodom posjeta izrađena je i posebna službena medalja koju je iz Beča naručilo Gradsko poglavarstvo Zagreba i koja se dodjeljivala caru, posebnim uzvanicima, ugarskim ministrima, pročelnicima odjeljenja zemaljske vlade te drugim predstavnicima državnih

⁸⁷ Filip Šimetin Šegvić, „Monarhijske stvari: na tragovima srednjoeuropske materijalne kulture s kraja 19. stoljeća - slučaj posjeta Zagreba Franje Josipa I. 1895. godine,“ *Pro tempore* 12 (2017), 76-77, 80-84.

⁸⁸ Ivan Mirnik, „A Ceremonial Hammer,“ *The Medal* 18 (1991), 61, 63.

institucija. Medalja je na aversu prikazivala Franju Josipa I. u maršalskoj uniformi, a uokolo se nalazio natpis s titulama na hrvatskom jeziku. Na reversu medalje bio je natpis koji je komemorirao carev dolazak.⁸⁹ Autor medalje bio je u Josef Christlbauer.⁹⁰ Zagrebački medaljer Josip Radković također je izradio medalju povodom ovog događaja, a na aversu je prikazivala Franju Josipa I. dok se na reversu nalazio grb grada Zagreb s tekstom: „U SPOMEN DOLASKA NJ. VELIČANSTVA U GL. ZAGREB 1895“. Nakon svečanosti mogle su se kupiti replike medalja koje su podijeljene visokim uzvanicima, a proizvodili su se i novi modeli medalja.⁹¹ Medalju povodom otvorenja kazališta izradila je i zagrebačka graverska tvrtka Engelsrath-Šimić.⁹² Medalja je na aversu prikazivala poprsje Franje Josipa I., a na reversu zgradu kazališta.⁹³

Slika 51 - Medalja kovana u povodu otvorenja Hrvatskog zemaljskog kazališta u Zagrebu 1895. godine, revers

Prema Arhivskom popisu HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA nalazi se u odjeljku Spomen medalje pod brojem 4. Spomen medalja u čast posjete cara Franje Josipa I. Zagrebu prilikom otvorenja zgrade HNK, 1895.. Medalja je u lošem stanju. Na aversu medalje prikazano je poprsje cara Franje Josipa I. u uniformi i s Redom zlatnog runa oko vrata u profilu udesno.

⁸⁹ Ivan Mirnik, „Historicistička medalja u Hrvatskoj,“ u: *Historicizam u Hrvatskoj*, knjiga 1, ur. Vladimir Maleković (Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2000), 292, 293.

⁹⁰ Tatijana Gareljčić, *Zbirka medalja i plaketa inž. Dragutina Mandla* (Zagreb: Moderna galerija, 2009), 11.

⁹¹ Tatijana Gareljčić, „Zagrebački kovničari i graveri,“ *Numizmatičke Vijesti* vol. 52, br. 63 (2010), 179, 180.

⁹² Ivan Kampuš, Ivan Mirnik, *Zagrebački novac i medalje: izložba u povodu 720. godišnjice rada zagrebačke kovnice: katalog* (Zagreb: Arheološki muzej, 1981), 17, 26; Ivan Mirnik, *Medalja u Hrvatskoj: 1700-1900: katalog izložbe* (Zagreb: Arheološki muzej, 1981), 5, 29.

⁹³ Gareljčić, „Zagrebački kovničari i graveri,“ 186, 187.

Car je prikazan s punim zaliscima i brkovima. Uokolo uz rub medalje se nalazi tekst: „USPOMENA NA BORAVAK NJ. C. I K. AP. VELIČANSTVA U ZAGREBU 1895“. na reversu medalje je prikazana zgrada Hrvatskog narodnog kazališta, a uokolo prikaza zgrade uz rub medalje nalazi se prsten u kojem je upisano: „SVEČANO OTVORENJE HRV. ZEM. KAZALIŠTA“. Na reversu ispod prikaza kazališta se nalaze signature, lijevo: „ŠIMIĆ“ i desno: „ENGELSRATH“. Medalja je nastala u zagrebačkoj radionici Engelsrath-Šimić povodom otvorenja zgrade kazališta prilikom posjete cara Franje Josipa I. Zagrebu 1895. godine. Josip Engelsrath bio je poznati zlatar koji je djelovao u Zagrebu tijekom devedesetih godina 19. stoljeća.⁹⁴ Dimenzija medalje: promjer medalje iznosi 27 mm, a visina medalje s ušicom iznosi: 30 mm.

Medalja povodom Poljoprivredne i šumarske izložbe u Beču

Slika 52 - Medalja kovana u povodu Poljoprivredne i šumarske izložbe u Beču 1890. godine, avers

Velike svečanosti i proslave poput obilježavanja okruglih obljetnica vladavine ili okruglih rođendana bile su uobičajene za vladavine Franje Josipa I. te su se održavale po uobičajenim obrascima u Beču i drugim lokalnim središtima Austro-Ugarske Monarhije. Proslave su organizirane i u sklopu izložbi, putovanja i posjeta koje je sponzorirao Bečki dvor, a njihov zadatka bio je obuhvaćanje što većeg dijela populacija te jačanje veze između puka i

⁹⁴ Tatijana Gareljčić, „Zbirka medalja i plaketa inž. Dragutina Mandla,“ *Numizmatičke Vijesti* vol. 51, br. 62 (2009), 306.

vladara. Različiti predmeti izrađivani su kao popratni materijali međunarodnih, državnih i lokalnih gospodarskih izložbi i drugih velikih manifestacija, a njima se nastojalo predstaviti proizvođače. Važnost proizvodnje raznih komemorativnih i ukrasnih predmeta i memorabilije prepoznata je rano pa su vlasti poticale proizvodnju prigodnih predmeta koji su kao zadaću imali komemoraciju i jačanje veze između vladara i naroda.⁹⁵

Slika 53 - Medalja kovana u povodu Poljoprivredne i šumarske izložbe u Beču 1890. godine, revers

U odjeljku Spomen medalje Arhivskog popisa HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA pod brojem 2. upisana je Spomen medalja Međunarodne izložbe u Beču, 1890.. Medalja na središtu aversa ima poprsje cara Franje Josipa I. u uniformi s lentom i Redom zlatnog runa oko vrata. Car ima pune zaliske i brkove. Uokolo središnjeg polja aversa medalje nalazi se prsten u kojem je ispisano: „FRANZ JOSEF I. KAISER V. ÖSTERREICH APOSTOLISCHER KÖNIG V. UNGARN ECT.“, odnosno prevedeno na hrvatski: „FRANJO JOSIP I. CAR AUSTRIJE APOSTOLSKI KRALJ UGARSKE ITD.“. Na središnjem polju reversa medalje se nalazi prikaz Rotunde, odnosno velike kružne građevine koja je izgrađena za potrebe Svjetske izložbe u Beču 1873. godine. Ispod prikaza nalazi se natpis: „WIEN 1890“, odnosno prevedeno na hrvatski: „BEČ 1890“. Uokolo središnjeg polja aversa uz rub medalje nalazi se prsten u kojem je ispisano: „LAND UND FORSTWIRTSCHAFTLICHE AUSSTELLUNG“, odnosno prevedeno na hrvatski: „POLJOPRIVREDNA I ŠUMARSKA IZLOŽBA“. U donjem

⁹⁵ Šimetin Šegvić, „Monarhijske stvari, 78, 79.

dijelu prstena aversa nalazi se signatura: „CHRISTLBAUER“. U donjem dijelu prstena reversa nalazi se signatura: „IOS. CHRISTLBAUER“. Iz navedenog zaključuje se kako se radi o Medalji kovanoj u povodu Poljoprivredne i šumarske izložbe u Beču 1890. godine u bečkoj radionici Josefa Christlbauera. Dimenzije medalje: promjer medalje iznosi 32 mm.

Medalja dr. Vladko Maček za postradale u poplavi

Hrvatski kipar i medaljer Ivo Kerdić rođen je 19. svibnja 1881. godine u Davoru, a preminuo je 27. listopada 1953. godine u Zagrebu.⁹⁶ Nakon završene Obrtne škole u Zagrebu školovao se na Umjetničko-obrtničkoj školi u Beču te je studirao na Specijalnoj školi za medaljerstvo i sitnu plastiku u Beču. Od 1913. godine vodio je Ljevaonicu umjetnina pri Akademiji likovnih umjetnosti, a od 1923. do 1947. godine predavao je obradu metala na Akademiji. Izveo je niz kiparski radova te nadgrobnih i javnih spomenika, ali najvrjedniji dio njegova opusa predstavljaju medalje. Kroz svoj pedesetogodišnji stvaralački rad u kojem je nastalo preko petsto medaljerskih djela, Kerdić je uveo medalju kao zasebnu kiparsku disciplinu u Hrvatskoj te je svojim radom inspirirao nove naraštaje kipara da se okrenu ovoj specifičnoj disciplini.⁹⁷

Slika 54 - Medalja dr. Vladko Maček za postradale u poplavi 1939. godine, avers

Medalju za postradale od poplave napravio je Kerdić 1939. godine u dobrotvorne svrhe. Njegovo rodno mjesto Davor te je godine nastradalo od poplave pa je Kerdić napravio medalju

⁹⁶ Ivan Mirnik, *Ivo Kerdić (1881-1952): Medalje i plakete iz fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu./Medals and plaquettes from the Zagreb Archaeological Museum* (Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2004), 7.

⁹⁷ Vesna Mažuran-Subotić, *Nepoznato u poznatom: Kerdić, Matijević, Bernfest: iz medaljarstva prve polovine XX. stoljeća* (Zagreb: Gliptoteka HAZU, 2007), 10.

čijom bi se prodajom skupljao novac kojim bi se sagradila brana kako bi se mjesto sačuvalo od potencijalnih novih poplava.⁹⁸ Krčenje i iskorištavanje šuma te neadekvatna regulacija potoka na području cerničkog vlastelinstva i kotara Nova Gradiška na prijelazu stoljeća rezultirali su pojavom bujica, poplava te naposljetku gladi, a najviše su bila pogođena sela Orubica i Davor.⁹⁹ Kerdić se obvezao napraviti medalju koja bi na aversu nosila lik Vladka Mačeka, a na reversu alegoriju nastradalih od poplave. Medalja je kovana u 20.000 primjeraka te se od prodaje uspjelo skupiti 400.000 dinara. Trideset i dvije godine nakon smrti Vladka Mačeka, 1996. godine njegovi su posmrtni ostaci preneseni u Hrvatsku te su položeni u veliku arkadu na Mirogoju gdje su pokopani i ostali istaknuti političari Hrvatske seljačke stranke, uključujući i Stjepana Radića. Jedna manja Kerdićeva medalja s portretom Vladka Mačeka aplicirana je na zid arkade, a druga veća Kerdićeva portretna medalja s Mačekom likom postala je dio kompozicije spomenika Stjepanu Radiću.¹⁰⁰

Slika 55 - Medalja dr. Vladko Maček za postradale u poplavi 1939. godine, revers

Na aversu medalje prikazano je poprsje dr. Vladka Mačeka u profilu ulijevo. Maček je obučen u odijelo s kravatom, a na glavi nosi naočale i ima brkove.¹⁰¹ Na reversu medalje nalaze se nastradali od poplave, odnosno prikaz majke s djecom. U prvom planu je lik žene u dugoj

⁹⁸ Darija Alujević, Andreja Der-Hazarijan Vukić, Jasenka Ferber Bogdan, „Mirogojski opus Ive Kerdića - između umjetnosti i obrta,“ *Anali Galerije Antuna Augustinčića* 31 (2012), 57, 58.

⁹⁹ Iva Salopek Bogavčić, „U ritmu poplave i gladi: problemi stanovništva novogradiške Posavine duž slijeva potoka Rešetarice do rijeke Save (1890.-1914.),“ *Scrinia Slavonica* vol. 20, br. 1 (2020): 115.

¹⁰⁰ Alujević, Der-Hazarijan Vukić, Ferber Bogdan, „Mirogojski opus Ive Kerdića,“ 57, 58.

¹⁰¹ Ivan Mirnik, *Zbirka medalja Berislava Kopača: donacija Arheološkome muzeju u Zagrebu./The Berislav Kopač medal collection: donation to the Zagreb Archeological Museum* (Zagreb: Arheološki muzej, 2005), 112 .

narodnoj haljini, a žena sjedi okrenuta ulijevo. Ispred žene se nalaze srp i motika, a desno o nje sjedi lik djevojčice u haljini do koljena sa zavežljajem u ruci. S lijeve strane žene nalazi se kolijevka s djetetom. Lijevo u pozadini se nalazi veduta sela s krovovima i zvonikom te valovitom vodom, a desno u pozadini se nalazi đeram. U donjem dijelu reversa medalje nalazi se prikaz kune. Na aversu uokolo lika dr. Vladka Mačeka uz rub medalje se nalazi natpis: „DR. VLADKO MAČEK“. Na reversu medalje uokolo prikaza žene i djece postradale od poplave nalazi se uz rub natpis: „ZA POSTRADALE OD POPLAVE“. Uz medalju su izvedene i značke manjeg promjera koje su bile jednostrane i prikazivale su samo avers.¹⁰² Kerdić je godinama surađivao sa zagrebačkom tvornicom zlatne i srebrne robe Griesbach i Knaus, a od tridesetih godina 20. stoljeća tamo su se proizvodile njegove medalje pa je moguće kako je i ova medalja za postradale od poplave izvedena u toj radionici.¹⁰³ Pred Drugi svjetski rat, u korespondenciji Ive Kerdića i njegovog američkog prijatelja Williama Chauncyja Langdona, Kerdić je obećao medalju s likom dr. Vladka Mačeka poslati ovom američkom numizmatičaru i sakupljaču.¹⁰⁴ Sam Kerdić u pismu navodi kako medalja prikazuje predsjednika Hrvatske seljačke stranke, hrvatskog vođu koji je zaslužan što Hrvatska napokon uživa malo slobode.¹⁰⁵

Slika 56 - Signatura Ive Kerdića na aversu Medalje za postradale u poplavi 1939. godine

¹⁰² Tatijana Gareljčić, *Ivo Kerdić: 130. obljetnica rođenja./130th anniversary of birth* (Zagreb: Moderna galerija, 2011), 32, 33.

¹⁰³ Arijana Koprčina, „»Griesbach i Knaus«, prva zagrebačka tvornica zlatne i srebrne robe (1925.–1939.) – radionička i unikatna produkcija,“ *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 33 (2009), 261, 268.

¹⁰⁴ Ivan Mirnik, „Ivo Kerdić: umjetnik i njegov model,“ *Peristil* vol. 51, br. 1 (2008), 71, 81.

¹⁰⁵ Ivan Mirnik, „Hrvatsko-američki doticaji na području medaljerstva: Ivo Kerdić i William Chauncy Langdon - II. dio,“ *Numizmatičke Vijesti* vol. 56, br. 67 (2014): 196, 217.

Pod bojem 6. u odjeljku Spomen medalje Arhivskog popisa HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA nalazi se upisano Spomen medalja za postradale od poplave s likom Vlatka Mačeka, 1933.. Medalja nije nastala 1933. godine, već 1939. godine nakon poplave u Davoru. Medalja na aversu prikazuje poprsje dr. Vladka Mačeka u profilu ulijevo. Maček nosi naočale, obučen je u odijelo i kravatu te ima brkove. Uokolo portreta uz rub medalje aversa nalazi se natpis: „DR. VLADKO MAČEK“. U lijevom dijelu medalje, ispod Mačekova potiljka, nalaze se slova: „IK“ odnosno signatura Ive Kerdića. Na reversu medalje se nalazi prikaz postradalih od poplave. Majka u narodnoj haljini sjedi u sredini, lijevo od nje nalazi se kolijevka s djetetom, a desno od majke sjedi djevojčica u haljini i sa zavežljajem u ruci. Ispred žene se nalaze motika i srp. Lijevo od unesrećenih u pozadini se nazire veduta sela s krovovima kuća i zvonikom te s valovitom vodom, a desno u pozadini se nazire đeram. Ispod prikaza se nalazi kuna. Uokolo prikaza uz rub medalje piše: „ZA POSTRA DALE OD POPLAVE“. Autor medalje je Ivo Kerdić, a medalja je nastala 1939. godine. Medalja je najvjerojatnije izvedena u zagrebačkoj radionici Griesbach i Knaus. Dimenzije medalje: promjer medalje iznosi 58 mm.

Medalja general feldmaršala Paula von Hindenburga

Slika 57 - Medalja general feldmaršala Paula von Hindenburga, avers

Paul von Hindenburg, rođen 1847. godine a preminuo 1934. godine, bio je njemački feldmaršal tijekom Prvog svjetskog rata te drugi predsjednik Weimarske Republike od 1925. do 1934. godine. Kao kadet služio je u Austrijsko-pruskom ratu 1866. godine, a služio je i u Francusko-njemačkom ratu između 1870. i 1871. godine. Umirovljen je 1911. godine, ali se s izbijanjem Prvog svjetskog rata 1914. godine vraća se u vojnu službu te pod njim služi general

major Erich Ludendorff. Nakon uspješne obrane od ruske invazije car ga 1916. godine imenovao feldmaršalom i zapovjednikom svih njemačkih kopnenih snaga.¹⁰⁶

Nakon poraza u ratu i svrgavanja cara, Hindenburg je upravljao povlačenjem njemačkih snaga iz Francuske i Belgije te je kratko surađivao s republikanskom vladom u suzbijanju revolucionarnih ustanka u Njemačkoj. Ponovno odlazi u mirovinu 1919. godine, a 1925. godine izabran je za Predsjednika Njemačke. Iako je bio poklonik monarhističkih nazora, tijekom mandata nastojao se držati Ustava Weimarske republike. Gospodarska kriza te učestale krize u vladi, nagnale su ga da 1933. godine povjeri formiranje vlade Adolfu Hitleru koji će postati kancelar, a nakon Hindenburgove smrti 1934. godine preuzet će i njegove ovlasti predsjednika države.¹⁰⁷

Slika 58 - Medalja general feldmaršala Paula von Hindenburga, revers

U Arhivskom popisu HR-HDA-1989. ZBIRKE ORDENJA u odjeljku Spomen medalje nalazi se pod brojem 5. Spomen medalja general feldmaršala von Hindenburga, 1914. - 1918.. Medalja na aversu prikazuje poprsje general feldmaršala Pula von Hindenburga u uniformi i s odlikovanjima. Hindenburg je prikazan s kratkom kosom i brkovima. Uokolo Hindenburgova lika uz rub medalje na aversu je ispisano: „GENERALFELDMARSCHALL V. HINDENBURG“. Na reversu medalje se nalazi prikaz vojnika s dalekozorom te u pozadini prikaz trojice vojnika koji upravljaju topom. Na rubu medalje je ugravirao: „AD. SCHWERDT“, odnosno signatura proizvođača medalje Adolfa Schwerdta. Dimenzije medalje: promjer medalje iznosi 39 mm.

¹⁰⁶ Encyclopaedia Britannica, s. v. „Paul von Hindenburg“.

¹⁰⁷ Isto.

Slika 59 - Signatura proizvođača na rubu Medalje general feldmaršala Paula von Hindenburga

Medalja povodom tridesete godišnjice cesta u Hrvatskoj

Slika 60 - Medalja kovana u povodu tridesete godišnjice cesta u Hrvatskoj 1975. godine,
avers

Nakon završetka Drugog svjetskog rata 1945. godine u Hrvatskoj se počinju obnavljati porušene ceste te se grade nove moderne ceste sa suvremenim kolnikom. Jadranska magistrala je završena 1965. godine, a protezala se duž hrvatske obale Jadranskog mora od Pule do Dubrovnika. Radovi na Podravskoj magistrali završeni su 1973. godine. Na dionici od Zagreba do Rijeke otvoren je 1971. godine dio autoceste od Orehovice do Kikovice, a 1972. godine i od Zagreba do Karlovca. Između 1970. i 1979. godine izgrađeno je preko 60 km poluautocesta i autocesta, a između 1945. i 1985. godine izgrađeno je i modernizirano preko 3.000 km glavnih cesta, a ukupna cestovna mreža iznosila je preko 27.000 km. ¹⁰⁸

¹⁰⁸ Darijo Šego, Tino Dodig, „Razvoj građenja cesta u Republici Hrvatskoj kroz povijest,“ *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku* vol. 1, br. 2 (2019): 129, 130.

Medalja je navedena u Odjeljku Spomen medalje u Arhivskom popisu HR-HDA-1989. ZBIRKA ORDENJA pod brojem 7. kao Spomen medalja povodom 30.-te godišnjice cesta u Hrvatskoj , 1975.. Na sredini aversa medalje se nalazi petokraka zvijezda položena na lovorovu grančicu s jedanaest listova. Ispod zvijezde se nalazi traka na kojoj je ispisano: „30 GODINA“. Na reversu medalje prikazana je cesta s dva traka koja zavija u desno i prolazi ispod nadvožnjaka. U gornjem dijelu je ispisano: „CESTE U HRVATSKOJ“, a u izdignutom dijelu dolje ispisane su godine: „1945-1975“. Dimenzije medalje: promjer medalje iznosi 67 mm.

Slika 61 - Medalja kovana u povodu tridesete godišnjice cesta u Hrvatskoj 1975. godine,
revers

ZAKLJUČAK

Predmet istraživanja rada bilo je gradivo iz Hrvatskog državnog arhiva pod signaturom HR-HDA-1989. ZBIRKA ORDENJA i klasifikacijom L.1.10. te se kroz istraživački rad i analizu pokušalo dati odgovore na istraživačka pitanja: o kojim se točno odlikovanjima i medaljama radi, odnosno koji je njihov točan naziv, o kojem se stupnju ordena ili medalje radi. Pokušalo se odgovoriti i na pitanje vremena nastanka odlikovanja ili medalje, pitanje imena kreatora dotičnog odlikovanja ili medalje, odnosno ime mjesta i radionice u kojoj je odlikovanje ili medalja nastalo te pitanje vrijednosti i specifičnosti same zbirke. Ukratko i zaključno, nakon konzultacije literature i provedene analize situacija je sljedeća.

Austrijskih odlikovanja ima pet. Orden austrijskog carskog reda željezne krune III. stupnja s ratnom dekoracijom u kutiji proizveden je u bečkoj radionici A. E. Köchert, izrađen je od pozlaćene bronce i nastao je poslije 1860. godine i prije 1916. godine, a kutija je proizvedena u bečkoj firmi J. G. Bergmann. Prvi Vojni križ za zasluge s ratnom dekoracijom ili Vojni križ za zasluge III. stupnja s ratnom dekoracijom proizvela je bečka tvrtka Zimmler, a nastao je između 1860. i 1918. godine. Drugi Vojni križ za zasluge s ratnom dekoracijom može se datirati između 1860. i 1914. godine. Brončana vojna medalja za zasluge koja je dodijeljena u vrijeme rata nastala je između 1890. i 1917. godine, izrađena je od pozlaćene bronce, a tvorac kalupa Medalje je Anton Scharff. Vojnički jubilarni križ iz 1908. godine dodijeljen vojnom licu najvjerojatnije je izrađen od bronce i pozlaćen, autor medalje je austrijski medaljer Rudolf Marschall, a proizveden je između 1908. i 1918. godine. Postoji jedno srpsko odlikovanje, odnosno Orden svetog Save V. stupnja proizveden u bečkoj radionici Adama Georga Scheida tijekom prva dva desetljeća 20. stoljeća, točnije između 1903. i 1922. godine, a izrađen je od srebra. Postoje dva francuska odlikovanja. Viteški križ Ordena Legije časti na vrpici i u kutiji nastao je za vrijeme Treće ili Četvrte Republike, odnosno između 1870. i 1951. godine, a najvjerojatnije je izrađen od srebra. Francuski kolonijalni Orden crne zvijezde stupnja Časnik, proizveden je u francuskoj radionici Arthus-Bertrand iz Pariza između 1889. i 1901. godine, a vjerojatno je izveden u srebru. Postoji jedno njemačko odlikovanje, odnosno Orden željeznog križa II. stupnja koji je proizveden između 1914. i 1918. godine. Jedino bavarsko odlikovanje je Orden za vojne zasluge III. stupnja s mačevima, izrađen od srebra i proizveden u bavarskoj radionici Jacoba Lesera između 1866. i 1918. godine. Postoji i jedno bugarsko odlikovanje, točnije Orden za vojne zasluge III. stupnja koji je nastao nakon 1916. godine.

Medalja kovana u povodu otkrivanja Gundulićeva spomenika napravljena je 1893. godine, u radionici zagrebačkog medaljera Josipa Radkovića. Medalja povodom otvorenja zgrade kazališta prilikom posjete cara Franje Josipa I. Zagrebu nastala je u zagrebačkoj radionici Engelsrath-Šimić 1895. godine. Medalja kovana u povodu Poljoprivredne i šumarske izložbe u Beču 1890. godine nastala je u bečkoj radionici Josefa Christlbauera. Medalja dr. Vladko Maček za postradale u poplavi nastala je 1933. godine i autor medalje je Ivo Kerdić, a medalja je najvjerojatnije izvedena u zagrebačkoj radionici Griesbach i Knaus. Spomen medalja general feldmaršala von Hindenburga, 1914. - 1918. proizvod je Adolfa Schwerdta. Spomen medalja povodom 30.-te godišnjice cesta u Hrvatskoj nastala je 1975. godine.

Od ukupno jedanaest odlikovanja u zbirci njih pet je habsburških, odnosno austro-ugarskih. Kada se zbirka Ive Juriše uspoređi s objavljenom zbirkom odlikovanja dr. Veljka Malinara, koju je opisivao i objavljivao Boris Prister iz Hrvatskog povijesnog muzeja, habsburška, odnosno austro-ugarska odlikovanja brojčano su najzastupljenija i u jednoj i u drugoj zbirci. Ta činjenica svakako govori nešto i o preferenciji sakupljanja odlikovanja u Hrvatskoj, ali još više potvrđuje činjenicu da su habsburška, odnosno austro-ugarska odlikovanja najstarija odlikovanja na hrvatskom prostoru. Kada se sagledaju i mjesta porijekla drugih odlikovanja u Jurišinoj zbirci, ona ne odstupaju previše od mjesta porijekla odlikovanja Malinarove zbirke. Brojčano gledano, zbirka Ive Juriše spada u kategoriju malih zbirki, a pogotovo ako se uspoređi s golemom zbirkom Veljka Malinara koja broji preko 2.000 predmeta.

Tijekom obrade i analize Jurišine zbirke dolazi do izražaja i činjenica da zbirka nije homogena. Ona se osim odlikovanja sastoji i od medalja. Te medalje također su većinom vezane uz hrvatsku povijest i prostor. Neke su radili domaći medaljeri i umjetnici poput Josipa Radkovića, Josipa Engelsratha i Ive Kerdića, a zbirka u svega nekoliko komada medalja pokriva povijesno-umjetnički raspon od prvih pojava hrvatske medalje u 19. stoljeću, preko razdoblja hrvatske historicističke i secesijske medalje, do hrvatske moderne umjetnosti medalje 20. stoljeća. Iako malen u broju, ovaj dio zbirke u kojem dominiraju medalje pozitivno korespondira s drugim objavljenim zbirkama medalja kao što je npr. zbirka medalja i plaketa inž. Dragutina Mandla, koju je opisala i objavila Tatijana Garelić, i u kojoj se također mogu pronaći medaljerska djela gotovo svih autora čije se medalje nalaze i u zbirci Ive Juriše. Zaključuje se kako zbirka Ive Juriše, osim po brojnosti predmeta, ne odstupa od drugih objavljenih zbirki nastalih na hrvatskom području.

SAŽETAK

Faleristička analiza zbirke Ive Juriše (HR-HDA-1989)

Predmet istraživanja u ovom radu je Zbirka Ive Juriše iz Hrvatskog državnog arhiva koja se sastoji od odlikovanja i medalja. U zbirci se nalaze odlikovanja Habsburške Monarhije, odnosno Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevine Srbije, Carske Njemačke, Francuske i drugih država. Tu su i medalje poznatih domaćih medaljera i umjetnika poput Josipa Radkovića, Josipa Engelsratha i Ive Kerdića. Istraživanje u radu najvećim dijelom se tiče disciplina i znanja iz redova pomoćnih povijesnih znanosti, odnosno faleristike.

Rad je strukturiran u nekoliko dijelova. Predstavljeni su povijesni razvoj odlikovanja i temeljni pojmovi vezani uz odlikovanja. Središnji dio rada podijeljen je s obzirom na sama odlikovanja i medalje, a sadržava analizu zbirke koja je napravljena u skladu s normama i principima relevantne literature. U zaključku su još jednom prikazani rezultati analize cjelokupne zbirke te je napravljen konačni sud o zbirci.

Ključne riječi: faleristika, odlikovanja, ordeni, medalje

SUMMARY

A phaleristic analysis of Ivo Juriša`s collection (HR-HDA-1989)

The subject of research in this paper is the Collection of Ivo Juriša from the Croatian State Archives, which consists of decorations and medals. The collection includes decorations of the Habsburg Monarchy, ie Austro-Hungarian Monarchy, the Kingdom of Serbia, Imperial Germany, France and other countries. There are also medals of famous local medalists and artists such as Josip Radković, Josip Engelsrath and Ivo Kerdić. The research in the paper mostly concerns disciplines and knowledge from the ranks of auxiliary historical sciences, ie phaleristics.

The paper is structured in several parts. The historical development of decorations and basic concepts related to decorations are presented. The central part of the paper is divided according to the decorations and medals themselves, and contains the analysis of a collection which was made in accordance with the norms and principles of the relevant literature. In the conclusion, the results of the analysis of the entire collection are presented once again, and a final judgment about the collection is made.

Keywords: phaleristics, decorations, orders, medals

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

HR-HDA-1989. ZBIRKA ORDENJA

Literatura

Adanić, Stjepan, Krešimir Kašpar, Boris Prister, Ivan Ružić. *Croatian decorations*. Zagreb: Narodne novine, 1997.

Adanić, Stjepan, Krešimir Kašpar, Boris Prister, Ivan Ružić. *Hrvatska odlikovanja*. Zagreb: Narodne novine, 1996.

Alujević, Darija, Andreja Der-Hazarijan Vukić, Jasenka Ferber Bogdan. „Mirogojski opus Ive Kerdića - između umjetnosti i obrta.“ *Anali Galerije Antuna Augustinčića* 31 (2012): 21-80.

Bilić, Tomislav, Miroslav Nađ, Ivan Mirnik. *1914.: sjećanje na Prvi svjetski rat: novac, medalje i odlikovanja*. Zagreb: Arheološki muzej, 2014.

Car, Pavel, Tomislav Muhić. *Odlikovanja Srbije i Jugoslavije: od 1859. do 1941.* Wien: Verlag Militaria, 2009.

Čipčić, Marijan. „Austro-ugarska odlikovanja i medalje u fundusu Muzeja grada Splita.“ *Godišnjak Njemačke zajednice* 27 (2020): 351-381.

Huzjan, Vladimir. „Odlikovanja i plaketa Vatroslava Jagića.“ *Historia Varasdiensis* vol. 1, br. 1 (2011): 183-194.

Gačić, Dragan, ur. *Odlikovanja iz legata Istorijskog arhiva Beograda*. Beograd: Istorijiski arhiv Beograda, 2015.

- Gareljić, Tatijana. *Ivo Kerdić: 130. obljetnica rođenja./130th anniversary of birth*. Zagreb: Moderna galerija, 2011.
- Gareljić, Tatijana. „Zagrebački kovničari i graveri.“ *Numizmatičke Vijesti* vol. 52, br. 63 (2010): 174-203.
- Gareljić, Tatijana. „Zbirka medalja i plaketa inž. Dragutina Mandla.“ *Numizmatičke Vijesti* vol. 51, br. 62 (2009): 282-312.
- Gareljić, Tatijana. *Zbirka medalja i plaketa inž. Dragutina Mandla*. Zagreb: Moderna galerija, 2009.
- Gillingham, Harrold Edgar. „Notes on the Decorations and Medals of the French Colonies and Protectorates.“ *Numismatic Notes and Monographs* 36 (1928): 1-62.
- Goericke-Lukić, Hermine. *Medalje i plakete iz zbirke Muzeja Slavonije Osijek: 15.-20. stoljeće*. Osijek: Muzej Slavonije, 1993.
- Grkeš, Ivan. „Trodnevna proslava obilježavanja 300-godišnjice Gundulićeva rođenja u Dubrovniku 1893. godine: prilog proučavanju povijesti kasnog 19. st. na dubrovačkome području.“ Rad nagrađen Rektorovom nagradom za individualni znanstveni i umjetnički rad, Sveučilište u Zagrebu, 2018.
- Kampuš, Ivan, Ivan Mirnik. *Zagrebački novac i medalje: izložba u povodu 720. godišnjice rada zagrebačke kovnice: katalog*. Zagreb: Arheološki muzej, 1981.
- Kašpar, Krešimir, Mirko Marijan, Siniša Pogačić, Boris Prister. *Hrvatska odlikovanja, priznanja i medalje*. Zagreb: Školska knjiga, 2018.
- Koprčina, Arijana. „»Griesbach i Knaus«, prva zagrebačka tvornica zlatne i srebrne robe (1925.–1939.) – radionička i unikatna produkcija.“ *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 33 (2009): 261-270.

Lasić, Božo, Dino Lokas. *Dubrovačke medalje i plakete: otisak vremena*. Dubrovnik: Dubrovački muzeji, Društvo prijatelja dubrovačke starine, 2016.

Malinar, Veljko, Boris Prister. „Uvod u nauku o odlikovanjima.“ *Numizmatičke vijesti* vol. 29, br. 40 (1986): 95-104.

Mažuran-Subotić, Vesna. *Nepoznato u poznatom: Kerdić, Matijević, Bernfest: iz medaljarstva prve polovine XX. stoljeća*. Zagreb: Gliptoteka HAZU, 2007.

Mirnik, Ivan. „A Ceremonial Hammer.“ *The Medal* 18 (1991): 60-66.

Mirnik, Ivan. „Franjo M. Kares, the first Zagreb medallist.“ *The Medal* 26 (1995): 46-49.

Mirnik, Ivan. „Franjo M. Kares, prvi zagrebački medaljer.“ *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije* 2 (1998): 235-254.

Mirnik, Ivan. „Historicistička medalja u Hrvatskoj.“ U: *Historicizam u Hrvatskoj*. Knjiga 1, ur. Vladimir Maleković, 382-609. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2000.

Mirnik, Ivan. „Hrvatsko-američki doticaji na području medaljerstva: Ivo Kerdić i William Chauncy Langdon - II. dio.“ *Numizmatičke Vijesti* vol. 56, br. 67 (2014): 192-225.

Mirnik, Ivan. *Ivo Kerdić (1881-1952): Medalje i plakete iz fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu./Medals and plaquettes from the Zagreb Archaeological Museum*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2004.

Mirnik Ivan. „Ivo Kerdić: umjetnik i njegov model.“ *Peristil* vol. 51, br. 1 (2008): 71-88.

Mirnik, Ivan. „Josip Radković, prilog životopisu.“ *Numizmatičke vijesti* vol. 40, br. 51 (1998): 83-88.

- Mirnik, Ivan. „Josip Radković, Zagreb's second engraver.“ *The Medal* 33 (1998): 73-80.
- Mirnik, Ivan. *Medalja u Hrvatskoj: 1700-1900: katalog izložbe*. Zagreb: Arheološki muzej, 1981.
- Mirnik, Ivan. „Stanje proučavanja umjetnosti medalje u Hrvatskoj.“ U: *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, ur. Milan Pelc, 211-219. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2004.
- Mirnik, Ivan. „Rudolf Marschall i Ivo Kerdić.“ *Peristil* vol. 57, br. 1 (2014): 171-183.
- Mirnik, Ivan. *Zbirka medalja Berislava Kopača: donacija Arheološkome muzeju u Zagrebu./The Berislav Kopač medal collection: donation to the Zagreb Archeological Museum*. Zagreb: Arheološki muzej, 2005.
- Nikolić, Desanka. *Naša odlikovanja do 1941: iz kolekcije Vojnog muzeja u Beogradu*. Beograd: Vojni muzej, 1971.
- Plukavec, Lina Slavica. „Zbirka medalja i odlikovanja biskupa Đure Kokše.“ *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije* 3 (1999): 439-480.
- Priester, Boris. „Car Karlo I. i njegov doprinos odlikovanjima Austro-Ugarske Monarhije.“ *Numizmatičke Vijesti* vol. 59, br. 70 (2017): 257-271.
- Priester, Boris. *Odlikovanja*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1984.
- Priester, Boris. *Odlikovanja iz zbirke dr. Veljka Malinara: I. dio*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1991.
- Priester, Boris. *Odlikovanja iz zbirke dr. Veljka Malinara: III. dio: Crne Gore, Srbije, Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije) i socijalističke Jugoslavije*. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2000.

Prister, Boris. „Red Željezne krune.“ *Numizmatičke Vijesti* vol. 58, br. 69 (2016): 168-189.

Prister, Boris. „Zbirka odlikovanja dr. Veljka Malinara.“ *Muzeologija* 32 (1995): 33-42.

Salopek Bogavčić, Iva. „U ritmu poplave i gladi: problemi stanovništva novogradiške Posavine duž slijeva potoka Rešetarice do rijeke Save (1890.-1914.).“ *Scrinia Slavonica* vol. 20, br. 1 (2020): 115-148.

Strčić, Petar. „Boris Prister, "Odlikovanja zbirke dr. Veljka Malinara", I. dio, Zagreb 1991.“ *Arhivski vjesnik* vol. 34, br. 35 (1992): 268-269.

Šego, Darijo, Tino Dodig. „Razvoj građenja cesta u Republici Hrvatskoj kroz povijest.“ *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku* vol. 1, br. 2 (2019): 121-132.

Šimetin Šegvić, Filip. „Monarhijske stvari: na tragovima srednjoeuropske materijalne kulture s kraja 19. stoljeća - slučaj posjeta Zagreba Franje Josipa I. 1895. godine.“ *Pro tempore* 12 (2017): 75-79.

Šimetin Šegvić, Filip. *Patriotizam i bunt: Franjo Josip I. u Zagrebu 1895. godine*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.

Šubić, Nikola. „Otkrivanje spomenika Ivanu Gunduliću 1893. godine u Dubrovniku.“ *Ekonomska misao i praksa* vol. 11, br. 1 (2002): 175-179.

Williamson, Gordon. *The Iron Cross: A History, 1813-1957*. Poole: Blandford Press, 1984.

Internetske stranice

Bayerisches Armeemuseum, s. v. „Komturkreuz des bayerischen Militär-Verdienstordens 1866“: <https://www.armeemuseum.de/de/aktuell/objekt-des-monats/1013-objekt-komturkreuz-mvo.html> (pristup 26.8.2021.)

Bulgarian Royal Decorations, s. v. „National Order of Military Merit“. https://bulgariandecorations.com/orders/order_of_military_merit (pristup 26.8.2021.)

Encyclopaedia Britannica, s. v. „Iron Cross“. <https://www.britannica.com/topic/Iron-Cross> (pristup 26.8.2021.)

Encyclopaedia Britannica, s. v. „Legion of Honour“. <https://www.britannica.com/topic/Legion-of-Honour> (pristup 26.8.2021.)

Encyclopaedia Britannica, s. v. „Paul von Hindenburg“. <https://www.britannica.com/biography/Paul-von-Hindenburg> (pristup 26.8.2021.)

Hrvatska enciklopedija, s. v. „Juriša, Ivo“. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29579> (pristup 26.8.2021.)

Hrvatska enciklopedija, s. v. „Legija časti“. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35861> (pristup 26.8.2021.)

Hrvatski biografski leksikon, Jasna Ivančić „Juriša, Ivo“. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9281> (pristup 26.8.2021.)

IMDb: Ratings, Reviews, and Where to Watch the Best Movies ..., s. v. „Ivo Jurisa (1918-1994)“. <https://www.imdb.com/name/nm0432936/> (pristup 26.8.2021.)